

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra sydvest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church in the landscape seen from the south-west.*

TAULOV KIRKE

ELBO HERRED

Sognet er omtalt på skrift første gang i Ribe Olde-moders kirkeliste fra o. 1376–89 (»Taflygh«), med angivelse af at kirken betalte 4 skilling sterling i afgift.¹ Dette beløb var ret gennemsnitligt for kirkerne i Almind Sysselprovsti, som kirken hørte til (s. 1016). Som præster ved kirken nævnes 1396 »Iohannes de Taf-loghe«² og 1416–17 Peter Bertelsen i »Tawvlæhøgh«.³ Præsteembedet blev 1459 overdraget Timme Smalsted (†1464),⁴ der i forvejen var kannik og kantor i Haderslev, og som formentlig har ladet en vikar betjene Taulov, hvad der også senere må have været tilfældet.⁵ 1476 var Mads Jensen præst.⁶ 1499 tilhørte embedet den ikke-præsteviede klerk Niels Friis, der fik syv års fritagelse fra at »lade sig indvie i de gejstlige grader».⁷

O. 1520 nævnes den i Middelfart fødte Oluf Bang (†1522) som sognepræst (»rector Ecclesiarum«) for Taulov og †Kongsted (s. 3717).⁸ Efter hans død overgik begge kirker til broren Peder Bang (senere præst i Middelfart).⁹ 1531 var der strid mellem Gregers Persen og Claus Gjording om embedet.¹⁰

Sognet hørte ved udgangen af middelalderen til de mere velstillede på Vejleegnen, hvilket afspejles i takseringen ved Landehjælpen 1524–26,¹¹ da kirken sammen med Brande, Jelling og †Ullerup betalte den næsthøjeste takst, 24 mark, kun overgået med 1 mark af Gauerslund (s. 1016). Under Karl Gustav-krigene 1657–60 var der indbrud i kirken, så kirkedørens lås og vinduerne gik i stykker. Imidlertid havde man i

Fig. 2. Luftfoto af kirken set fra sydøst. Aalborg Luftfoto o. 1950. I KB. – Aerial photo of the church seen from the south-east.

tide bragt både altersølv og messehagel til Fredericia, så dette kunne føres tilbage igen, ligesom også alterstagerne må være gemt af vejen og således blev reddet.¹²

Ejerforhold. Efter reformationen tilhørte kirken Kronen.¹³ Herfra blev patronatsretten 1686 afhændet til Jørgen Rantzau og Marsille von Gabel sammen med næsten 30 andre kirker.¹⁴ Samme år solgte de kirken videre til den stedlige sognepræst, Laurids Pedersen Bang og Middelfartpræsten Johannes Lihme (jf. *DK Odense* 2327, fig. 107).¹⁵ Ejerskabet blev siden samlet under sognepræst Niels Munckeberg,¹⁵ af hvem Kronen 1724 købte kirken og lagde den under Koldinghus Rytterdistrikt.¹⁶ Ved auktionen over rytterdistriktets besiddelser 1766 blev kirken solgt til sognepræst Barthold Hoé.¹⁷ Han solgte 1779 kirken til agent og viceborgmester i Fredericia, Johannes Ivar Bruun,¹⁸ 1806 var hans svigersøn Poul Mathias von Hviid til Hvidsminde kirkeejер (også nævnt 1827).¹⁹ I det sene 1800-tal tilhørte den 'sognets beboere'.²⁰ Kirken overgik til *selveje* 1. april 1954.²¹

Anneksforhold. 1499 fik sognepræsten i Taulov, Niels Friis, tilladelse til at forene sit embede med 'to ellers dermed uforenelige embeder'.²² Det ene må have været Kongsted, for 1513 modtog Niels Friis en årlig pension, mens klerken Oluf Bang fra Odense Stift fik sognekirkerne i Taulov og Kongsted 'med tilladelse til

siden at opgive dem igen'.²³ Efter reformationen synes forbindelsen til Kongsted at ophøre, og 1555 er denne nævnt som anneks til Bredstrup (s. 3670). Den anden kirke, der 1499 blev lagt anneks til Taulov, kan have været Erritsø,²⁴ der under alle omstændigheder er nævnt som sådan 1667, da den i stedet blev lagt til Fredericia Skt. Michaelis (jf. s. 360).²⁵

En *†helligkilde* kaldet både Korskilde, Helbredskilde og Runds Kilde lå vest for Skærbæk by nær vejen til Brunsmose.²⁶ Den er nævnt 1638,²⁷ men havde 1766 tabt sin kraft.²⁵ Nu ledes kilden bort gennem drænrør.

Møntfund. 1981 blev der fundet mønter i midtergangens grave, en Malmøpræget hvid fra Christian I's regeringsperiode samt en mecklenborgsk hulpenning fra 1400-tallet (Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, FP 3911).²⁸ Desuden var der ved harpning fremkommet en middelalderlig mønt samt en mønt fra Frederik III's tid med årstallet 1667.²⁹

Sagn. To kæmper byggede hver sin kirke, i Herslev og Taulov. Førstnævnte var jaloux på brorens arbejde og slyngede en stor sten efter dette. Stenen nåede imidlertid blot halvvejs og ligger nu på Højrup By-mark.³⁰ Hvert år juleaften kørte Sidsel Rosenkrantz' (se gravsten s. 3780) genfærd i firspand ad Fruens Kirkevej (nu en skovsti) fra hendes hjem på Hønborg til Taulov Kirke.³¹

Kirken ligger vestligt i sognet, der omgives af Bredstrup og Erritsø sogne samt Lillebælt, Kolding Fjord og mod vest Brusk Herred, som Elbo Herred i middelalderen hørte under.³² Kirken har oprindeligt ligget for sig selv cirka 700 m syd for landsbyen, forbundet med denne af den nuværende Taulov Kirkevej. Landsbyen, tidligere benævnt Nebel³³ og siden Taulov-Nebel for lettere at skelne den fra Vester Nebel,³⁴ nød betydelig gavn af, at der blev opført station i forbindelse med anlæggelsen af jernbanen mellem Vamdrup og Kolding (åbnet 1866), og udvikle sig i tiden derefter til en egentlig stationsby. Dennes navn, Taulov, vandt herefter fæste som ikke blot sognets, men landsbyens navn. 1881 opførte Indre Mission eget missionshus, kaldet »Bethesda« i landsbyen, som allerede 1908 blev erstattet af et grundmuret hus opført på hjørnet af Tingvejen-Kolding Landevej.³⁵ Fem år tidligere, 1903, var også et grundtvigsk forsamlingshus etableret.³⁶

I løbet af 1900-tallet er byen vokset betydeligt, navnlig ved etablering af store parcelhusområder syd for den gamle landsby, først øst og syd for kirken og siden også sydvest for denne. Kirken er således nu omgivet af bebyggelser på flere sider, men har fortsat udsigt over marker mod vest.

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården har bevaret de gamle grænser mod syd og øst, hvori mod flere udvidelser er gennemført mod nord og vest; dens ældre udstrækning (jf. fig. 3) er fortsat antydnet af en øst-vestgående gangsti.³⁷ 1908 blev der således lagt 50 alen til mod nord,³⁸ hvilket 1924 blev suppleret af en nord- og vestudvidelse omgivet af trådhegn.³⁷

Parkeringspladsen mod syd, der omkranses af vedbendhække, er i sin nuværende form fra 1973, og 1975 blev en regulering af kirkegårdens nordvestre del udført, idet en eksisterende terrasserings blev sløjfet (landskabsarkitekt Finn Andersen, Fredericia). Samme arkitekt stod bag udvidelsen 1980, hvor et 2.000 m² stort område blev inddraget mod nord. Arealet omfatter urnekirkegården, hvor der er rejst et stålkors udført af smedemester Harald Skov efter tegning af Finn Andersen og øst herfor en lille lund samt et parklignende anlæg med aktivitetsområde og bålplads. Desuden

erhvervedes et areal på 2,4 ha vest for kirkegården.²¹ Lidt vest for korset er endvidere etableret et lapidarium.

Hegnet udgøres af stendiger mod øst, syd og vest, der senest er omsat 1996. Det vestlige forløb suppleres af et levende hegn, der sammen med et 2022 opsat plankeværk og et trådhegn udgør den nordlige afgrænsning. Kampestensdiget har gammel hævde, og reparationer er omtalt blandt andet 1650,³⁹ 1793, 1798 og ikke mindst 1819, da det skønnedes nødvendigt helt at omsætte diget.⁴⁰

Kirkegårdens hovedindgang i syd, der omfatter køre- og ganglåge, består af sortmalede jern-tremmefløje ophængt i murede og hvidpudsede piller afdækket af vingeteglsbelagte sadeltage. De er formentlig opført o. 1950, men er i deres ældste form muligvis fra 1878, hvor lågerne skulle genopsættes i mindre piller, der enten var af sten eller støbte.⁴¹ Tilsvarende tremmefløje er 1963 ophængt i diget umiddelbart syd for ligkapellet,³⁷ mens indgangene i øst og nordøst består af plankelåger mellem jernstolper. Vest for kirken er samtidig med opførelsen af ligkapellet (s.d.) 1962

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af A. L. Hastrup 1820, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – *Cadastral map.*

etableret en køreport med fodgængerlåde, alt af støbejern.

†*Hegn*. Stengærden var 1797-98 nedfaldet adskillige steder, så kreaturerne ikke kunne holdes ude af kirkegården.⁴⁰ Problemerne voksede de følgende år til et punkt, hvor kirkegården 1819 var blevet til en 'tumbleplads' for alle slags kreaturer, især om efteråret; reparationer blev endelig effektueret 1820-21.⁴²

†*Indgange*. Kirkegårdsporten i syd var i ældre tider udformet som en grundmuret portal med køre- såvel som ganglåde, mens ganglågen i nord muligvis var af træ. 1650 måtte den søndre indgangsportal således genopmures, da den var helt nedfalden, hvortil krævedes 1.000 mursten, 200 tagsten og to læster kalk foruden de 'gamle sten'. Herudover manglede der træ til murlægter og fire spærfag over porten og lågerne, hvortil skulle bruges 2 dusin planker samt revler og 1 skippund jern til hængsler.³⁹ Taget over den søndre kirkegårdsportal, der omfattede køre- og ganglåde ('stette og port'), blev 1667-68 fornyet med 50 tagsten.⁴³ 1670-71 fik Jens snedker fra Middelfart løn for udfærdigelsen af to porte og to låger til kirkens stetter, mens tømrer Laurids Christensen, Brørup, og en svend 'tilhuggede' den nordre (tømrede?) stette, hvortil medgik seks brædder til beklædning.⁴³ 1726 skulle kirkeporten fornys,⁴⁴ og i årene omkring 1810 trængte porten og stetten 'højlig' til reparation.⁴⁵ Den nordre indgang manglede 1819 en låge, hvorfor kreaturerne havde uhindret adgang (jf. ovf.).⁴⁰ 1830 synes denne indgang helt at være sløjfet; i al fald omtales nu blot en enkelt 'kirkegårdsport'.⁴⁰

Bygninger på (og ved) kirkegården. Det øst-vest-orienterede *Ligkapel* vest for kirken, der bryder digets forløb, er fra 1962 (arkitekterne Hans Vinther, Holger Sørensen og R. Roldsgaard, Brædstrup).³⁷ Den grundmurede bygning er hvidmalet med teglhængt sadeltag og et stolpebåret udhæng over østgavlens indgangsparti, der orienterer sig mod kirketårnets vestfacade. Ud over selve ligkapellet, hvis gulv er klinkebelagt, er der i bygningens vestende indrettet toiletter i syd og et redskabsrum mod nord, hvor der er anlagt en lille forplads.

Sognegården øst for kirken er fra 1983 (arkitekt Ib Zachariassen, Fredericia), mens omgivelserne er reguleret efter plan af landskabsarkitekt Finn Andersen. Bygningen består siden en udvidelse 2018 af tre parallelle, indbyrdes forskudte og nord-syd-orienterede længer af hvidskurede mursten med tegltag, der er forbundet via mellemiggende, glasbyggede vindfang.

Et *redskabsskur* af brædder med tagpapbelagt pyramidetag ved kirkegårdens nordøstre hjørne er fra 2000 (arkitekt Ebbe Lehn Petersen, Odense).

†*Bygninger på (og ved) kirkegården*.⁴⁶ En *kirkelade* var nedrevet som følge af Kejserkrigen, idet byggematerialet var blevet anvendt til et skolebyggeri i Kolding.⁴⁷

Vognhus. 1676-77 blev en læst kalk anvendt til tilstrykning af vognhusets tag ('skelle').

1908 ønskedes et *nødtøftshus* flyttet ud med udvidelsen af kirkegården.³⁸ 1920 blev det foreslået at omdanne det østlige *nødtøftshus* til et redskabshus og dernæst at opføre et nyt nødtøftshus.³⁸ Et *materiale- og nødtøftshus* blev 1927 opført ved vestdiget efter tegning af B. Billund, Fredericia.³⁷ Bygningen blev nedrevet med den nye kapelbygningens opførelse 1962.

Forud for ligkapellet opførelse blev 1959 en *kirkestald* ('rejestald') uden for kirkegårdens sydvestlige hjørne nedrevet;³⁷ den erstattedes af en parkeringsplads.⁴⁸ En stråtekt *bygning* øst for kirken benævnt 'laden' blev nedrevet 2000, hvor den var forfalden; den var erhvervet sammen med købet af grunden til sognehuset. Et ældre *redskabsskur* blev 2000 nedrevet forud for opførelsen af det nuværende.⁴⁹

Beplantning. Mod nordvest domineres kirkegårdens beplantning af egetræer og i mindre omfang birk, lind og ahorn. Området omkring sognegården kendetegnes derimod af brede bøgepur samt ege-, bøge- og ahorntræer.

Kirkegårdsstiernes belægning af hårdtbrændte, røde klinker på kant er udlagt 1997 (landskabsarkitekt Finn Andersen, Fredericia), idet dog klinkerne på stien mellem parkeringspladsen og våbenhuset er fra 1973 (samme arkitekt).

En regulering af arealet langs Taulov Kirkevej gennemførtes 2002.

Fig. 4. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The outside of the church seen from the south-east.*

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib, hvortil knytter sig to sengotiske tilbygninger i form af våbenhuset på sydsiden samt vesttårnet, der har haft et trappeshus på nordsiden. Det øst for koret tilføjede kapel fra 1581 er opført af Berete Rosenkrantz. Orienteringen er omtrent solret.

Bygningens *grundplan* udgøres af et rektangulært kor mod øst og et væsentligt længere, ligeledes rektangulært skib vest herfor. Facaderne på korets kortsider i nord og syd er rejst ud for skibets murkerne, hvorved skibet samlet set er ca. en murtykkelse bredere end koret. Anlægget måler i alt ca. 25,7 m, hvoraf skibet, der er udlagt over to indvendige kvadrater, strækker sig over 18,6 m med en bredde på ca. 10,7 m.

Resterne af et markstensfundament i skibets vestende blev udgravet 1981 forud for orglets installation, men en nærmere datering eller karakteren af byggeriet kunne ikke tilvejebringes (fig. 72).

Materiale og teknik. Kirken er i det ydre på nær korets østre trekantgavl (jf. ndf.) rejst af veltildannede *granitkvadre* over en *profileret dobbeltsokkel*. Denne består nederst af en skråkant, mens det overliggende led udgøres af en vulst over hulkel, vel en afart af det attiske profil (jf. s. 3538, fig.

Fig. 5. Detalje af skibets sokkel, sydvesthjørne (s. 3734). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Detail of the plinth of the nave, south-west corner.*

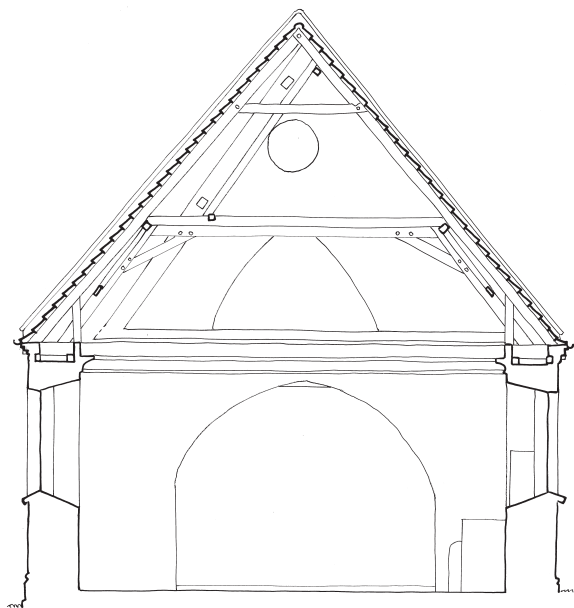

Fig. 6. Tværsnit gennem skibet set mod øst. 1:150. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2022. – *Cross section through the nave looking east.*

5). Sidstnævnte forekommer under skibets syd-vesthjørne i en variant, hvor profileringen ikke er ført omkring hjørnet, og på nordøsthjørnet er profilet beriget af et nu forvitret ansigt (fig. 5). Facaderne er kalkede, hvilket synes at være sket

første gang i 1740'erne (jf. s. 3757); de underliggende, lige gennemløbende granitskifter, der indeholder kun ganske få hjørnefalsede sten, er imidlertid synlige, hvoraf fremgår, at koret har ni skifter kvadre over soklen, hvorimod det lidt højere skib har ti. De to bygningsdele er i forbandt med en nedre skiftehøjde på ca. 45–38–42 cm på henholdsvis korets og skibets nordside, men at omsætninger har fundet sted på i hvert fald korets sydside – hvor også skiftehøjden i forhold til nordsidens er afvigende – viser tilstedeværelsen af en profilsokkelsten i femte skifte (jf. fig. 68). Murenes forhøjelse med gesims af små teglsten er fra 1870'erne, hvor også bagmurene, der formentlig var af rå kamp, blev kraftigt behugget og skalmuret (jf. s. 3748).

Syddøren er en *tosøjleportal* af granit med enkelte komponenter af kalk- og sandsten, der sammen med portalen i Bredstrup af Mackeprang er opregnet i den såkaldte Ribegruppe (fig. 8–12).⁵⁰ Portalen, der bryder skibets sokkel, er opbygget af to monolitsøjleskafter med terningformede baser, kapitæler og kragbånd under et rundbuet kilestensstik af krumhugne kvadre. Stikket indrammer et glat, hvidkalket tympanonfelt af mursten (formentlig o. 1900), hvis oprindelige udformning ikke kendes. Søjlen i øst, der i forhold

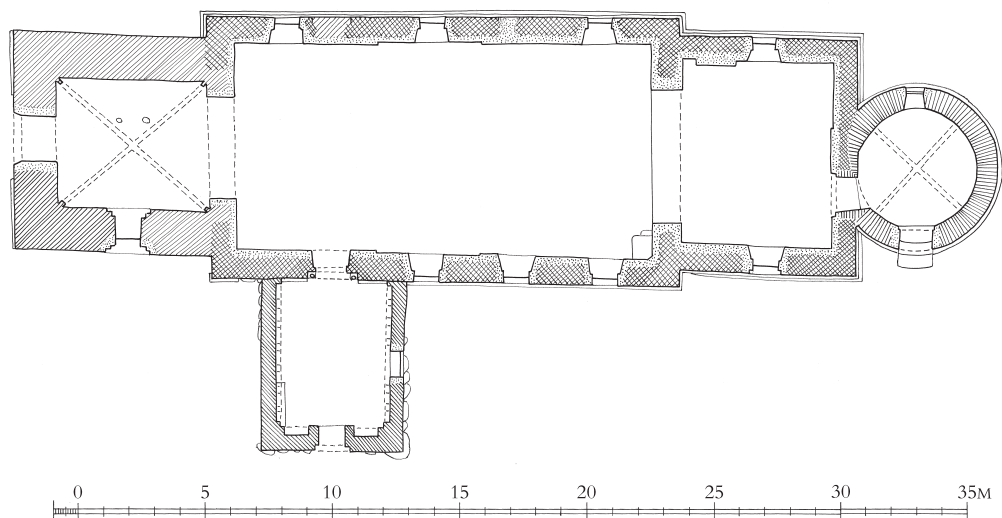

Fig. 7. Plan. 1:300. Målt af Ebbe Lehn Petersen 1958, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2022. Signaturforklaring s. 9. – *Plan. Key on p. 17.*

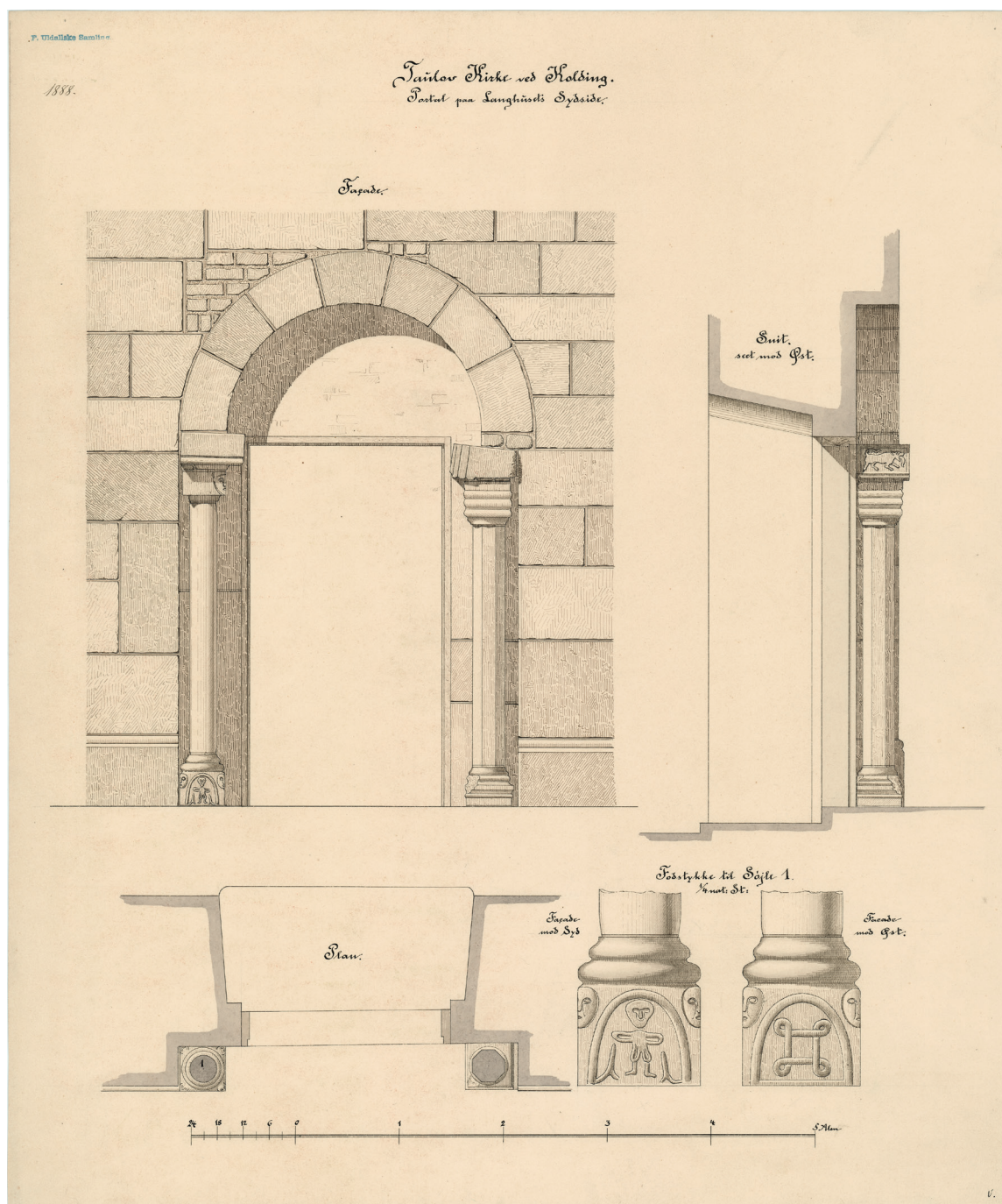

Fig. 8. Skibets sydportal (s. 3734). 1:40. Opmåling ved F. Uldall 1888. I NM. — South portal of the nave.

til pendanten er en smule kortere, er usædvanlig ved sin ottekantede form (jf. Egtved Kirke, s. 3438).⁵¹ Den østre base og kapitæl har flerledet profilering, sidstnævnte noget grovere udført,

hvorimod kragbåndets sydside smykkes af et relief i form af en løve eller panter med udhængende tunge. Kragstenen, hvis nedre kant er affaset med en let hulet skråkant, er tydeligvis ikke tiltænkt

Fig. 9. Romansk granitportal (s. 3734). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Romanesque granite portal.*

Fig. 10-11. Detaljer af romansk granitportal. 10. Kapitæl, vest (s. 3737). 11. Kapitæl, øst (s. 3735). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Details of Romanesque granite portal. 10. Capital, west. 11. Capital, east.*

nuværende funktion, idet øst- og vestfladerne har lodrette, parallelle riller.

Basen i vest beriges på den sydvendte side af en stiliseret figur, muligvis Kristus, mod øst af et Skt. Hanskors, idet reliefferne indrammes af et rundbuet bueslag i form af en vulst. Omkring alle hjørnerne er øverst udhugget et ansigt i højt relief. Eftersom basen er dekoreret på alle fire sider, synes den ikke at være fremstillet til placering i en dørfals. Kapitælet, der er af lys sandsten, er derimod kun groft tilhugget med et svagt aftegnet ansigt mod åbningen, mens en ligeledes antydet tovsnoning afslutter kragbåndet forned. Sidstnævnte er af rødlig kalksten.

Portalen blev 1882 rensat for kalk⁴¹ og igen 1903, hvor 'kalk og mosarter' blev fjernet.²⁹ Ved sidstnævnte afrensning blev portalen formentlig omsat, idet stikket i forhold til Uldalls registrering nu er centreret og det østre kragbånd drejet en kvart omgang (jf. fig. 8-9).

Omridset af den romanske $\dagger$ norddør, der efter normen er placeret over for syddøren, er synligt under facadekalken, hvor det ses, at den rundbuede åbning også her bryder kirkens sokkel (fig. 13). Karmene er af rejste, hjørnehugne granitkvadre, stikket af krumhugne kilesten. Åbningen var 160 cm bred, mens højden fra jordsmon til

buens underkant er 290 cm. Tilmuringen, der er udført med munkesten og med et fremspringende sokkelled, er sket på ukendt tidspunkt.

$\dagger$ Vinduer. Ingen af kirkens romanske vinduer er bevaret, kun ses på skibets nordside en blændet åbning øverst på muren, der må formodes at være resterne af et sådant. Er dette tilfældet, er det nærliggende at antage, at der øst for dørene har været tre vinduer i hver side af skibet svarende til den nuværende situation i syd, mens det er usikkert,

Fig. 12. Detalje af romansk granitportal. Søjlebase, vest (s. 3737). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Detail of Romanesque granite portal. Column base, west.*

hvorvidt der har været åbninger vest for dørene; koret må have haft ét i hver langside og en øståbning.

Imidlertid er ved kirken bevaret et par romanske vindueselementer af granit, der muligvis er udtaget i forbindelse med indsættelsen af de nuværende vinduer (jf. s. 3754).⁵² En monolitoverligger (ca. 60×123×32 cm) placeret i våbenhuset har en rundbuet lysåbning, hvorover stenen er tildannet i form af en pyramidestub (fig. 14); åbningen ledsages af en vulst under et forsænket og smalt, glat bånd, mens et figurativt, lavt relief i form af en kriger i knælang kofte med sværd og skjold udfylder den overliggende flade.⁵³

Vest for våbenhuset er endvidere opstillet en romansk sålbænksten (fig. 69) af grovkornet, rødlig granit (46×157×43 cm). Sålbænkens plane flade med skråt forløbende sål og smig måler i bredden 57 cm. I nederste venstre hjørne er der fals for stilladsbom.

Indre. Kirkens interiør bærer nu stærkt præg af de i slutningen af 1800-tallet foretagne renoweringer, hvorved markstensvæggene efter en grundig behugning beklædtes med en skalmur

Fig. 13. Skibets tilmurede norddør (s. 3737). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The walled-up north door of the nave.*

Fig. 14. Romansk vinduesoverligger (s. 3738). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The lintel of a Romanesque window.*

af ca. 20 cm's tykkelse (jf. fig. 33), mens korloftet blev gipset (s. 3748); også udvidelsen af den let tilspidsede *korbu* samt tårnarkaden synes at være foretaget på dette tidspunkt, mens skibets nuværende loft tilsyneladende er fra 1928 (s. 3749). En mindre del af triumfmurens kampestensmurværk er synlig fra loftet.

Taggavl. Korets østre gavltrekan er i vid udstrækning intakt og består i det ydre af kvadre i det nedre (flyttet op fra østfacaden?), mens den øvre del er af rå kamp. Sidstnævnte materiale er udelukkende anvendt i bagmuren, hvor kampestenene i størrelse varierer fra håndstore sten til større blokke på ca. 50×40 cm, der sine steder er lagt i nogenlunde regelmæssige skifter (fig. 15). Under en nyere fugning anes den oprindelige, gråhvide og grove kalkmørtel, der har et betydeligt tilslag af småsten.

Trekantgavlen mellem kor og skib er helt ombygget i gule normalsten (formentlig 1870'erne, jf. s. 3748). Loftsrømmene forbindes ved en spidsbuet åbning, der øverst krones af en cirkulær glug. På gavlens vestvendte side mod nord er den gamle, i gavlen integrerede skorsten bevaret (jf. fig. 6). Skibets vestgavl er ombygget i gotisk tid (jf. ndf.).

Middelalderlige tilføjelser og ændringer. En ombygning af skibets vestgavl er udført på et tidspunkt før tårnets opførelse (fig. 16). Materialet er hovedsagelig røde munkesten med enkelte, supple-

Fig. 15. Korets østgavl set fra loftet (s. 3738). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The east gable of the chancel seen from the loft.*

rende granitkvadre under gavlfodshøjde og med en kerne af mindre granit- og flintesten. Teglstenene er opmuret i uregelmæssigt afvekslende polsk skifte og munkeforbandt samt udjævnende rulsifter over kvadrene.

En mulig dør eller et vindue(?) giver sig til kende som et højt, spidsbuet spejl, halvstensdybt og med halvstensstik, i hvis nedre del et spidsbuet stik er synligt.⁵⁴ Spejlet har en let, sydlig forskydning i forhold til skibets længdeakse og er nu del-

vist dækket af tårnets østre hvælvkappe. Såfremt der er tale om en dør, er det uvist, hvorvidt der er tale om en åbning til skibet, eller om indgangen har været forbundet med en $\uparrow$ loftstrappe i murlivet.

Trekantgavlen, der adskiller sig fra tårnets bindige østmur ved en tydelig fuge langs de skråt forløbende taglinjer, er glat med en seks skifter høj, halvstensbred og blændet glug, der mod skibets loft er bredere og afdækket af trappestik.

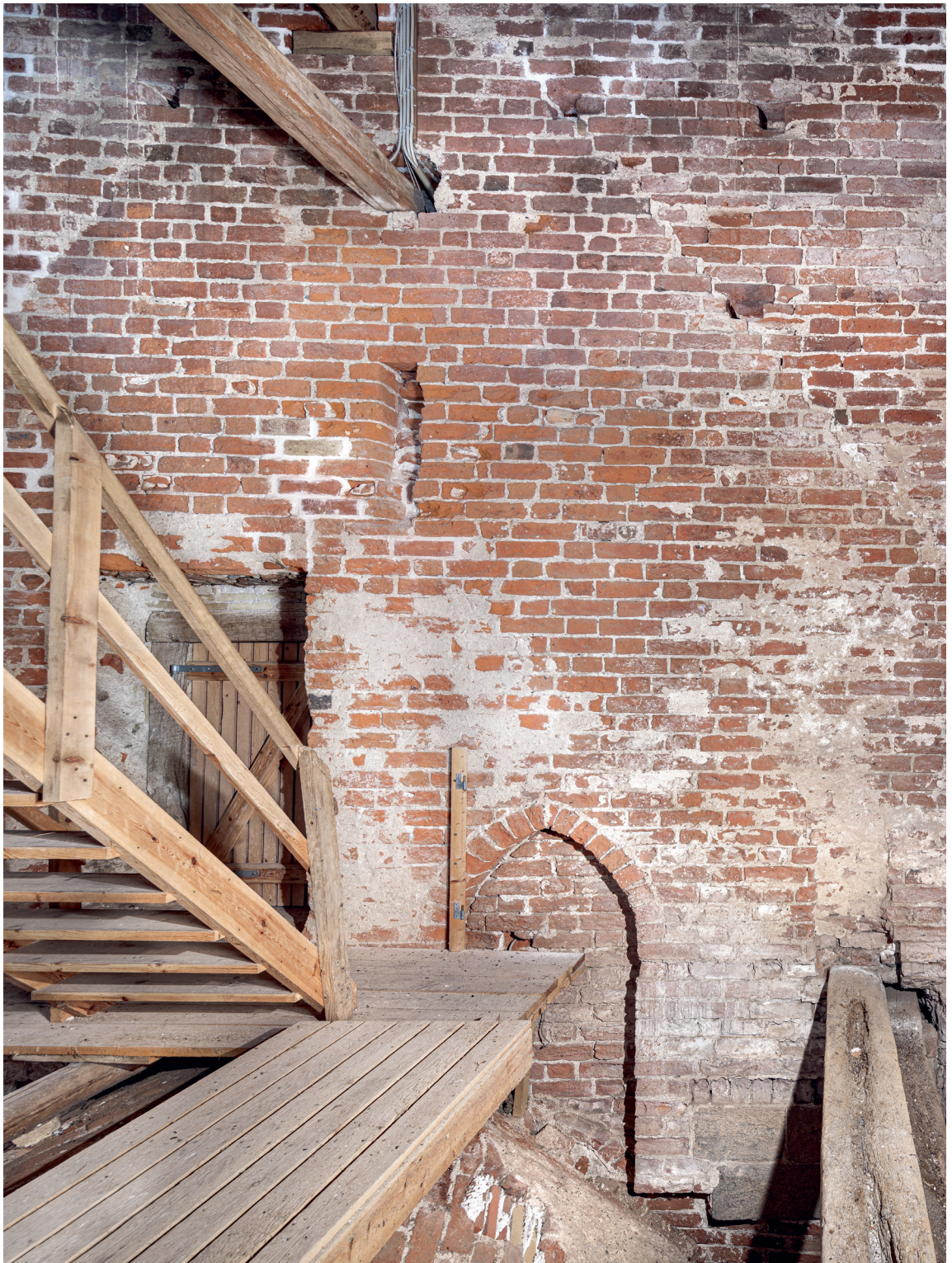

Fig. 16. Skibets ombyggede vestgavl set fra tårnets mellemstokværk (s. 3738). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The reconstructed west gable of the nave seen from the middle storey of the tower.*

Våbenhuset ud for skibets syddør er en velbevaret, sengotisk tilbygning af røde munkesten i munkeskifte samt enkelte granitkvadre over en syld af store marksten (fig. 17-18 og 70). Den østre flankemur prydes på den øvre del af to savskifter under en forsænket båndfrise, mens den ombyggede gesims fra 1870'erne svarer til skibets (s. 3748); vestmuren har dog kun bevaret den nyere gesims. Savskifterne og frisen er i forkortet udgave gentaget på hver side af sydfacadens dør, hvorover trekantgavlens seks rundbuede højblændinger rejser sig under 11 brynede kamtakker, afdækket af munke-nonne-tagtegl; blændingerne, hvoraf de to midterste er jævnhøje og smallere, flankeres yderst og i toppen af cirkelblændinger, mens korte sav-

skifter er indskudt over disse og over højblændingerne. Den valgte komposition med et lige antal højblændinger er usædvanlig for denne del af landet, idet den oftest ses i den nordvestlige del af Jylland med udgangspunkt i den nedrevne $\dagger$ Holstebro Kirke (jf. *DK Ringkøbing* 204); derimod er brugen af de korte savskifter som 'fyld' snarere et fynsk fænomen (jf. f.eks. Veflinge, Særslev og Melby (*DK Odense* 6125, 5928 og 5883).

Den fladbuede dør i syd indfattes af et rundbuet spejl, der nu tjener som anslagsfals for den høje, rundbuede dørfløj. Højden på spejlet og åbningens form svarer formentlig til oprindelige forhold, men spejlet synes at være ommuret. I det indre, der dækkes af et fladt bjælkeloft, beriges øst-

Fig. 17. Våbenhuset set fra syd (s. 3741). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The porch seen from the south.*

og vestvæggen af fremspringende, rundbuede friser, hvis buestik hviler på helstensbrede, affasede konsoller. Østmurens halvcirkelvindue, der bryder frisen, er muligvis fra 1856, hvor det anførtes, at et eller to buede jernvinduer burde indsættes i våbenhuset.⁴¹ Under friserne har der været murede bænke, hvoraf en rest er bevaret i sydvesthjørnet. I sydvæggen flankeres døren derimod af ca. 35 cm dybe, rundbuede nicher, hvoraf den vestre synes at være ombygget; de nuværende skabe i nicherne samt under trappen og dennes placering er fra 1992.

1681-82 blev der af Søren Grumsen 'indsat' et stykke mur ved den østlige side af våbenhuset, muligvis med anvendelse af de 800 sten, der var indkøbt allerede 1678-79.⁴³ 1730 ønskedes det manglende loft (gen-?)opsat med anvendelse af brædder fra skibets gamle loft (jf. s. 3748).⁴⁴

Tårn. Et sengotisk tårn med omtrent kvadratisk grundplan rejser sig vest for skibet, på hvis vestgavl tårnets østmur hviler (fig. 19 og 27f). Byggematerialet er røde munkesten i munkeskifte med midtridsede fuger samt et par skifter udflyttede granitkvadre fra skibets gavl; de romanske sokkelsten er fordelt med skråkanten under vestfacaden, mens vulsten er anvendt mod nord, bindig med den velbevarede nordfacade, hvor byggestilladsets *bomhuller* står åbne over hele facaden. Dette gør sig også delvist gældende mod øst, hvorimod vest- og sydfacaderne gentagne gange er skalmurede (jf. s. 3744).

Tårnrummet åbner sig mod skibet gennem en bred, spidsbuet arkade, der er udvidet formentlig o. 1870,⁵⁵ mens vestdøren kun er lidt ældre (jf. ndf.). Et spidsbuet, dobbeltfalset vindue i syd er velbevaret i det indre (fig. 20), men omsat flere

Fig. 18. Våbenhusets indre set mod sydøst (s. 3741). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The inside of the porch looking south-east.*

gange i det ydre. Rummet dækkes af et forholds-
vist lavt spændt krydshvælv, hvis halvstensribbe i
nordvest af samme årsag udspringer kun ca. 70 cm
over nuværende gulv; ribbevederlagene udgøres

af aftrappede skifter. De puklede, halvstenstykke
kapper med sildebensmurede issepunkter er mu-
ret på forlæg i væggen og med *†spygatter* nederst
i sviklerne; i den nordre kappe er der endvidere

Fig. 19. Tårnet set fra sydvest (s. 3742). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The tower seen from the south-west.*

to tilmurede *†klokkerebshuller*, hvoraf det ene var træforet.⁵⁶ Ribberne er på oversiden forstærket af svære, helstensbrede overribber med trinsten, bedst bevaret mod sydvest (fig. 21).

Adgangen til mellemstokværket er (formentlig) siden 1870'erne henlagt til skibets loft gennem en sekundær, retkantet gennembrydning i vestgavlen, men endnu er østligst i nordmuren bevaret en oprindelig, blændet *†dør*, der forbandt sig til et sekundært *†trappehus* (s. 3745), oprindeligt muligvis en *†fritrappe*. Åbningen fremstår i det ydre som en halvstensdyb niche med spidsbuet halvstensstik, mens den indre overdækning er fladbuet med halvstensfals samt døranslag; gennem murlivet er der en række stigende fladbuestik, og nederst er bundstykket i en dørkarm bevaret, hvori er taphuller til sidestykker (fig. 29 og 71). Bundstykket kan meget vel være en rest af overdørens oprindelige dørlukke.

I det høje mellemstokværk, der får lys gennem fladbuede og falsede vinduer mod syd og vest – muligvis det eller dem, der 1898 ønskedes genåbnet i tårnet,⁵⁷ hvilket dog først skete 1952 – er der gradvise tilbagetrækninger i bagmurene, og også her er byggestilladsets bomhuller synlige.

En trætrappe fører til klokkestokværket, hvis gulv blev forstærket forud for den nye klokkes opsættelse 1976 (jf. s. 3776). De falsede glamhuller – to mod hvert verdenshjørne – har i øst og vest spidsbuet form (det nordøstre dog med fladbuet stik), mens de øvrige er fladbuede. Trekantgavlne, der er af mindre sten i krydsforbandt (vest) og løberforbandt (øst), har hver en fladbuet, falset åbning.

De ældst kendte tårnreparationer er fra 1600-tallets sidste halvdel, hvor bygningen i lighed med andre kirker på egnen led skade som følge af de gentagne krigshandlinger. 'Tårnloftet' var

Fig. 20. Tårnrummet set mod vest (s. 3742). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The inside of the tower looking west.*

Fig. 21. Tårnhvælvets overside set mod sydvest (s. 3743). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The upper side of the tower vault looking south-west.*

således i 'ufredstid', dvs. under Torstenssonfejden, brækket op og 2 dusin planker fjernet (jf. s. 3748).³⁹ 1674–75 blev en murermester betalt for at opføre et stykke af sydmurens vestre del, der var faldet ned, og ydermere opsattes seks jernankre.⁴³ Seks år senere reparerede fornævnte Søren Grumsen tårnets 'østre kant' og indsatte yderligere to ankre.⁴³ Tårnet blev 1845 endvidere 'helt omdannet' og 'fuldstændig ændret', men en nærmere forklaring gives ikke.⁴¹ Muligvis blev tårnrummet ved den tid inddraget i kirkerummet, måske betinget af en udvidelse af arkaden (og indsættelsen af vesterdøren?). Årstal i murankrene på tårnets facader (1863 og 1868) vidner om yderligere reparationer, der synes at være udført i små, gule teglsten. Disse blev 1952 udskiftet med munkesten på syd- og vestfacaderne, hvor også de oprindelige glamhuller blev genåbnet, mens loftrummet åbninger ligeledes fik dobbelt fals.

Et *†trappehus* på nordsiden, der stod i forbindelse med mellemstokværkets blændede dør, var opført af bindingsværk. 1650 var fem tavlfaldet ud, hvorfor der behøvedes 150 mursten og 4 tønnder kalk til dets udbedring. Indvendig skulle den 'sønderhuggede' trappe fornys.³⁹

Eftermiddelalderlige tilføjelser. Kapellet øst for koret er ifølge indskrifterne på to bygningstavler (jf. ndf.) opført 1581 af Berete Rosenkrantz til Nebbegaard som hendes sidste hvilested sammen med kusinen, Sidsel Rosenkrantz (jf. s. 3780). I 1700-tallets anden halvdel blev lensmanden til Koldinghus, gehejmeråd Ludwig Wilhelm von Bülow og familie gravlagt her (s. 3782), mens tilbygningen i perioden 1914–1962 fungerede som sognets ligkapel. Siden 1962 er der indrettet præsteværelse og sakristi (fig. 22).

Kapellet har en usædvanlig, cirkulær planløsning, der i forhold til kirkens længdeakse er

asymmetrisk placeret ved korets østgavl. Dette skyldes, at adgangsdøren fra koret måtte respektere alterets placering ved østvæggen.

Materialet er røde munkesten i krydsskifte samt enkelte, fra korets østgavl udflyttede kvadre. Mur-

værket hviler på en høj, skråkantet sokkel, mens den udkragede gesims udgøres af et affaset og et rektantet led med mellemliggende hulkel. Bygningen krones af et sekskantet og opskalket kegletag med opskydende kongestolpe (s. 3757, fig. 24).

Fig. 22. Kapellet set fra sydøst (s. 3745). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The chapel seen from the south-east.*

I det indre, hvor gulvet på et tidspunkt var belagt med brunglaserede fliser, udgøres loftet af et krydshvælv med halvstensribber og kapper muret på forlæg. Rummet får lys gennem et nordvindue, hvis indvendige, fladbuede form kan være oprindelig, mens det udvendige, svagt buede stik er en nyere foreteelse; et firsøndre vindue er nu opslugt af døren, der blev etableret 1914. Vinduet var dog tilmuret før 1914. Kapellets oprindelige vestdør, der var blændet i perioden 1914–1962, er i sin nuværende, kurvehanksbuede form muligvis fra von Bülow's tid, hvor jerngitteret opsattes (s. 3782).

Selve gravkammeret – ligeledes af munkesten – var overdækket af et tøndehvælv og målte indvendig ca. 260×188 cm. Det var placeret omtrent midt i rummet med længdeaksen i øst-vest, hvorved trappenedgangen i vest, der orienterede sig mod døren, tilsluttede sig kammeret i en skæv vinkel. Nedgangen var ved undersøgelsen 1914 nødtørftigt lukket med opstablede, gule Flensborgsten, men blev herefter tilmuret.

Kapellets to *bygningstavler*, af lys sandsten, er indmuret højt på facadens østvendte krumning (fig. 23). De reliefsmykkede tavler, der begge øverst bærer årstallet 1581, viser Berete Rosenkrantz'

Fig. 24. Kapellets spir med ansigt (s. 3757). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The chapel's spire with face.*

våbener. Mod syd ses Rosenkrantzvåbenet, der er hugget spejlvendt, med initialerne »B:R/ K:F« (dvs. 'Berete RosenKrantz' Fædrene våben'), og mod nord Gyldenstjerne med initialerne »B:R/ K:M« (dvs. 'Berete RosenKrantz' Mødrene våben').

Fig. 23. Kapellets bygningstavler, 1581 (s. 3747). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The building plaques of the chapel.*

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Ved et syn 1650 blev flere mangler, hvoraf nogle skyldtes Torstenssonfejdens stridigheder, påpeget, herunder på murværk, vinduer, tage, trappehus samt kirkegårdens indgange (s. 3754, 3757, 3745 og 3731–32).³⁹

1666–67 blev korets, tårnets og våbenhusets murværk omfuget ('udspækket') over tre uger af murermester Søren Grumsen og tre svende, Kolding, der endvidere reparerede kirkegårdsporten (s. 3722).⁴³ 1680–81 blev der lagt loft i kor, skib og våbenhus.⁴³ Kor og skib var 1700, efter en reparation 'forleden år', vel ved magt, så der ikke fandtes mangler på 'grundvold, mur og vinduer'.⁵⁸

En større istandsættelse gennemførtes i årene o. 1730, hvor 'store kirkens' loft og tilsyneladende også tagværket fornyedes. Loftet blev repareret med 32 dusin brædder, idet de gamle brædder skulle genanvendes i våbenhuset.⁴⁴ Desuden udførtes forskellige inventarfornyelser (s. 3758).⁵⁹

Kirken var 1775 i 'fuldkommen god stand', og to år forinden havde tårnet undergået en hovedreparation.⁵⁸ 1796–1800 var bygningen i upåklagelig stand ude som inde,⁴⁰ hvilket gentoges de kommende år, hvor mindre udbedringer dog blev foretaget.⁶⁰ Tårnets sydmur var 1822 så afskallet, at den måtte udhugges og beklædes med en skalmur af en stens tykkelse, hvilket resulterede i, at kirken 1823 var sat i forsvarlig stand; allerede 1825 led bygningen dog store, men ikke nærmere omtalte skader ved en efterårsstorm.⁶⁰ 1838 blev der lagt nyt loft over koret.⁴¹

En række store vedligeholdelsesarbejder i 1800-tallets anden halvdel synes at være indledt med flere reparationer af tårnet, hvor murankre med årstallene 1863 og 1868 ses i henholdsvis vest og syd. Om disse arbejder, der mindst må have omfattet delvise skalmuringer og formentlig ommuringer af kamtakkerne, er imidlertid intet skriftligt bevaret. 1870 blev som andetsteds nævnt tagbeklædningen omlagt, og i samme omgang forhøjedes murkronen, der afsluttes af en gesims bestående af fire på hinanden udkragende led, fra neden vulst, savskifte og retkantede led.⁴¹ Over trekantgavlene tilføjede man glatte, cementafdækkede kamme, alt udført i små, gule normalsten. Som følge af disse arbejder blev tårnsøjlen sløjfet. Herefter blev 1873 en renovering af kirkens indre påbegyndt. Væggene blev behugget og en cementpudset og armeret skalmur påført.⁴⁸ Loftet blev omlagt med brædder ved bjælkernes underkant og en træliste øverst ved væggene (jf. fig. 32).⁴¹ Muligvis blev også korets gipsloft opsat: Over knæfaldet er udfærdiget en stukdekoration i form af fem båndcirkler, komponeret som en 'korsform' med en stor midtercirkel og fire

Fig. 25. Kirken set fra nordvest. Foto Ove R. Nielsen 1934. I Danmarks Kunsthbibliotek. — *The outside of the church from the north-west.*

Fig. 26. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The outside of the church seen from the north.*

mindre i tilknytning hertil.⁶¹ Det er endvidere nærliggende at forestille sig, at også korbuen samt tårnarkaden blev udvidet ved denne lejlighed. Arbejdet, der desuden omfattede indsættelsen af nye vinduer (jf. s. 3754), var afsluttet 1875.⁴¹

En indvendig istandsættelse 1889 omfattede opstillingen af en kakkelovn (s. 3757), aflukning af kapellet med en dør samt diverse inventarforbedringer (s. 3758).⁵⁷ 1907 ønskedes korets gipsloft fjernet og det gamle bjælkeloft restaureret, hvilket som bekendt ikke skete.⁵⁷

1928 skulle 55 m² af loftsbjælkerne fornyes, 'overvæggen' kalkes og undervæggen males. Fra denne renovering stammer muligvis skibets gipsede loft, den trukne gesims (hulkel mellem profilister) øverst på væggene (også korets) samt de pudsede, fremspringende vægfelte i kor og skib.

Herefter var vedligeholdelsestilstanden særdeles god.³⁸

Istandsættelse 1952-53 (arkitekt B. Billund, Fredericia). Her blev tårnets syd- og vestfacader atter skalmurede, vinduerne i mellemstokværket genåbnede ligesom dele af skibets råangrebne vægpaneler blev udskiftet.³⁸

Ved *istandsættelsen 1961-63* (arkitekt Ebbe Lehn Petersen, Odense, m.fl.) blev ligkapellet i det tidligere gravkapel henlagt til en nyopført bygning på kirkegården, mens det gamle kapel blev indrettet til sakristi og præsteværelse, idet døren til koret blev genåbnet. Herved kunne et mindre aflukke til præsten i korets sydvesthjørne sløjfes. Desuden blev gulvene delvist fornyet, taget udbedret, væggene kalket, cementmørtel i udvendigt murværk blev erstattet af kalkmørtel samt dele af inventa-

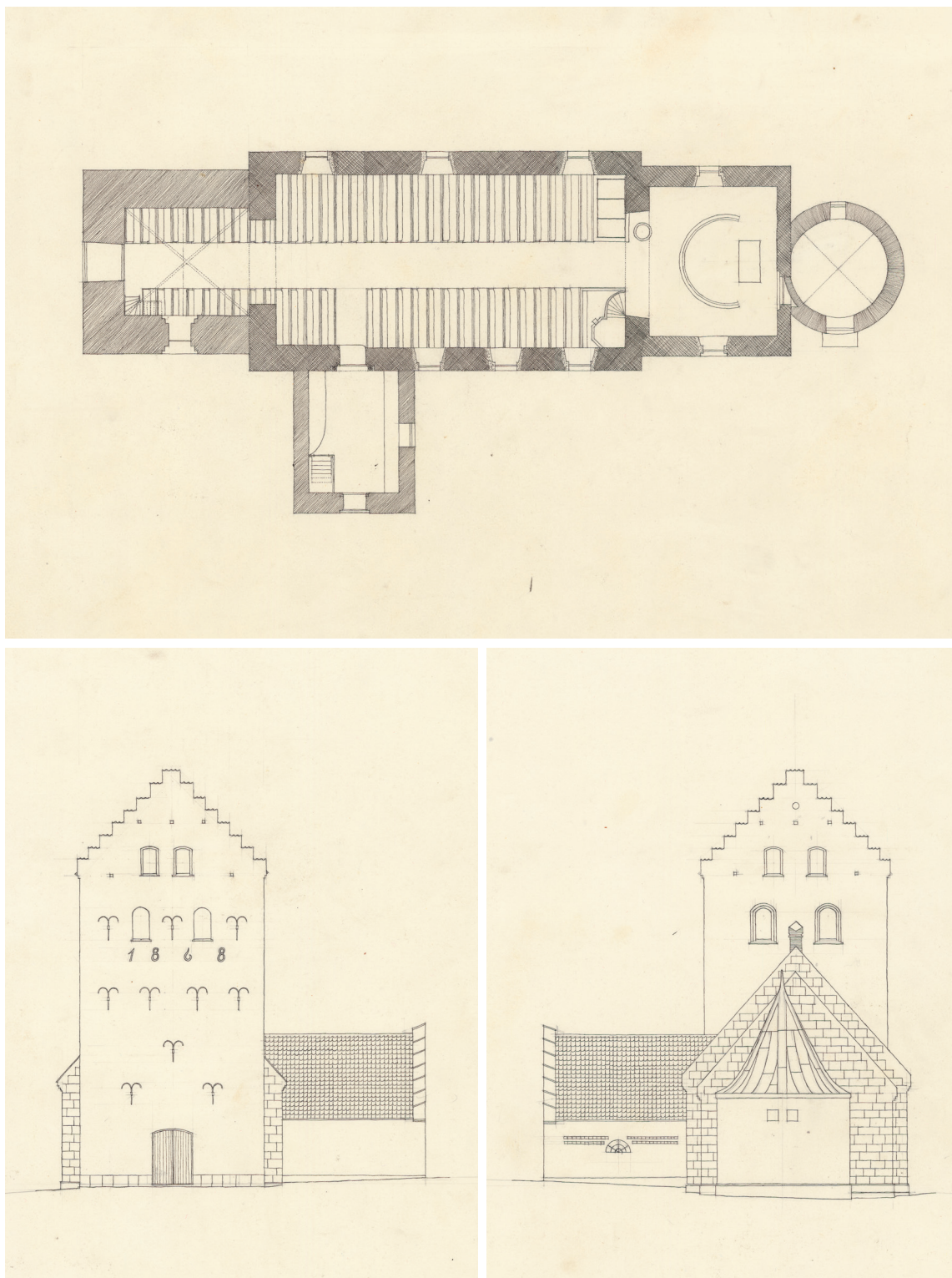

Fig. 27a-c. Opmålinger. 1:300. a. Plan. b. Opstalt af vestfacade. c. Opstalt af østfacade. Målt og tegnet af Ove R. Nielsen 1934. I Danmarks Kunstbibliotek. — Scale drawings. a. Plan. b. Elevation of west facade. c. Elevation of east facade.

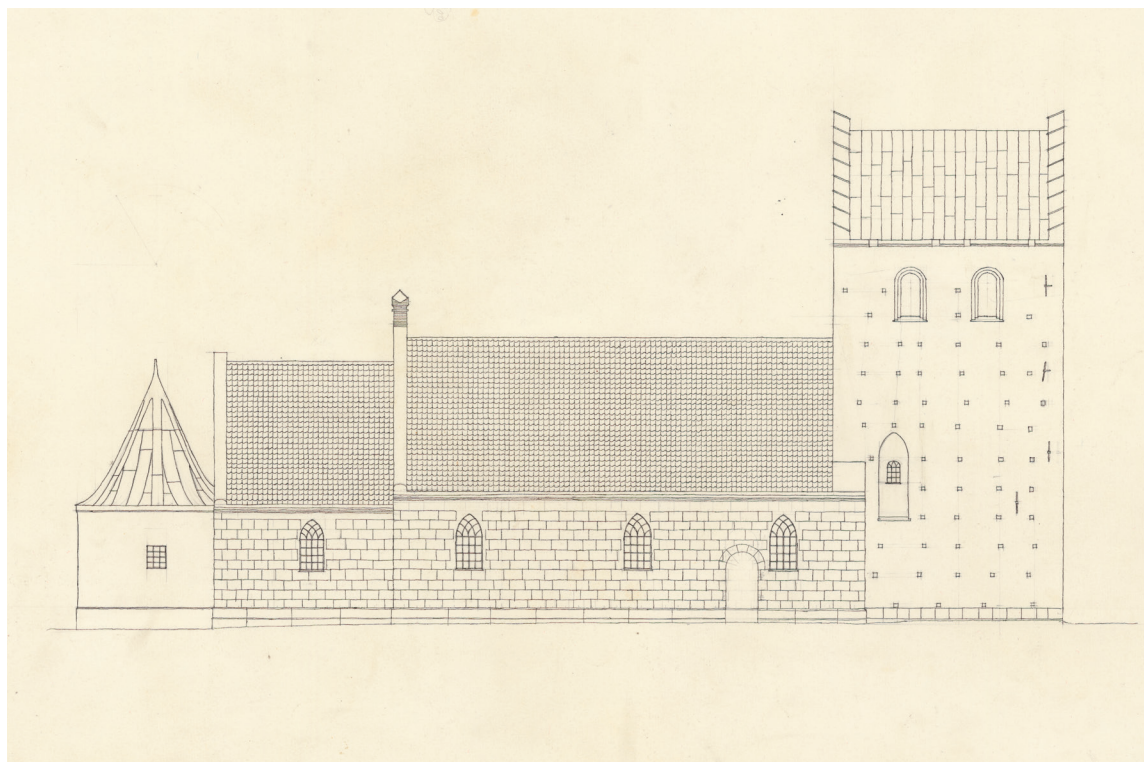

Fig. 27d-e. Opmålinger. 1:300. d. Opstalt af nordfacade. e. Opstalt af sydfacade. Målt og tegnet af Ove R. Nielsen 1934. I Danmarks Kunstbibliotek. – Scale drawings. d. Elevation of north facade. e. Elevation of south facade.

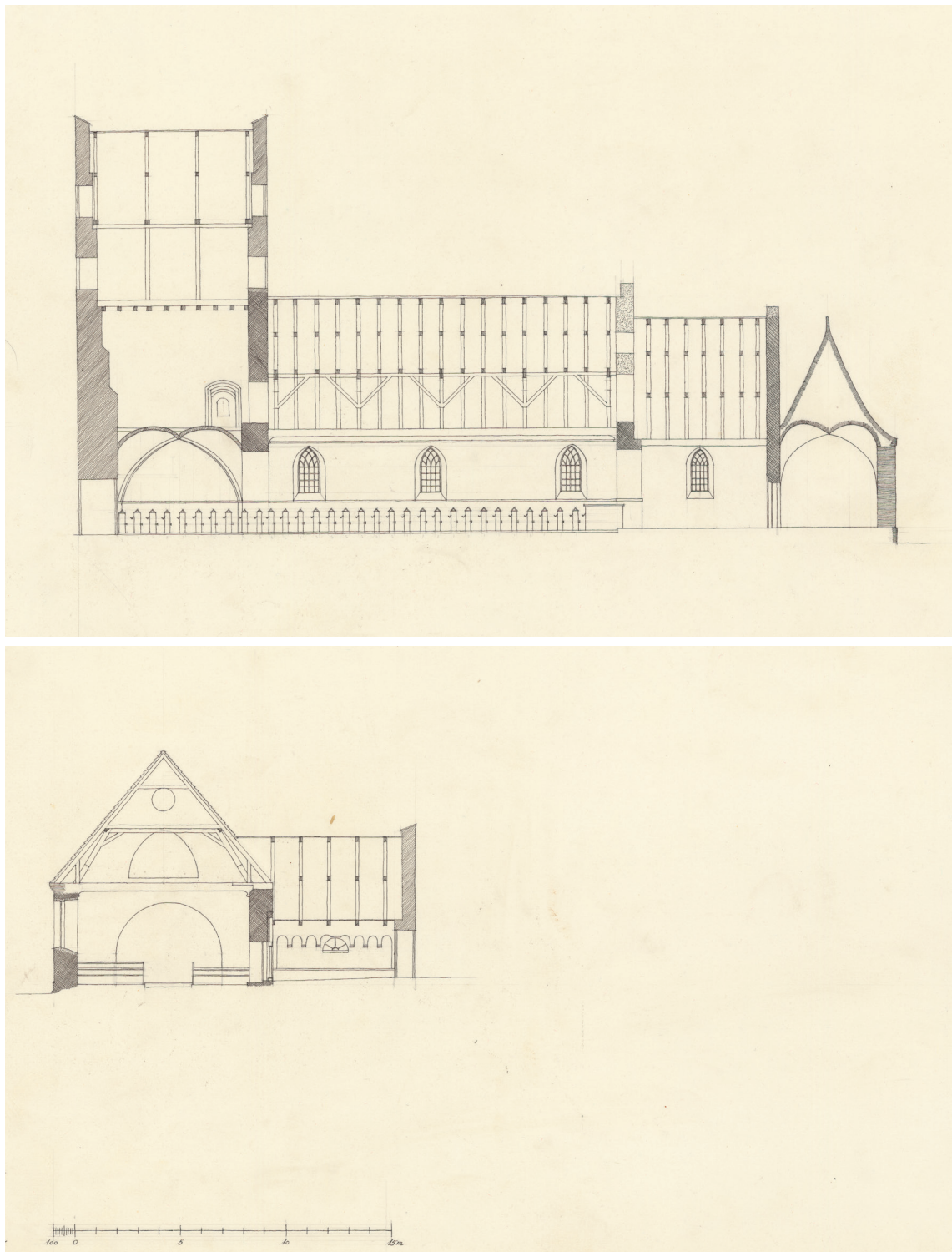

Fig. 27f-g. Opmålinger. 1:300. f. Længdesnit set mod nord. g. Tværsnit af skib set mod øst. Målt og tegnet af Ove R. Nielsen 1934. I Danmarks Kunstbibliotek. — *Scale drawings. f. Longitudinal section looking north. g. Cross-section looking east.*

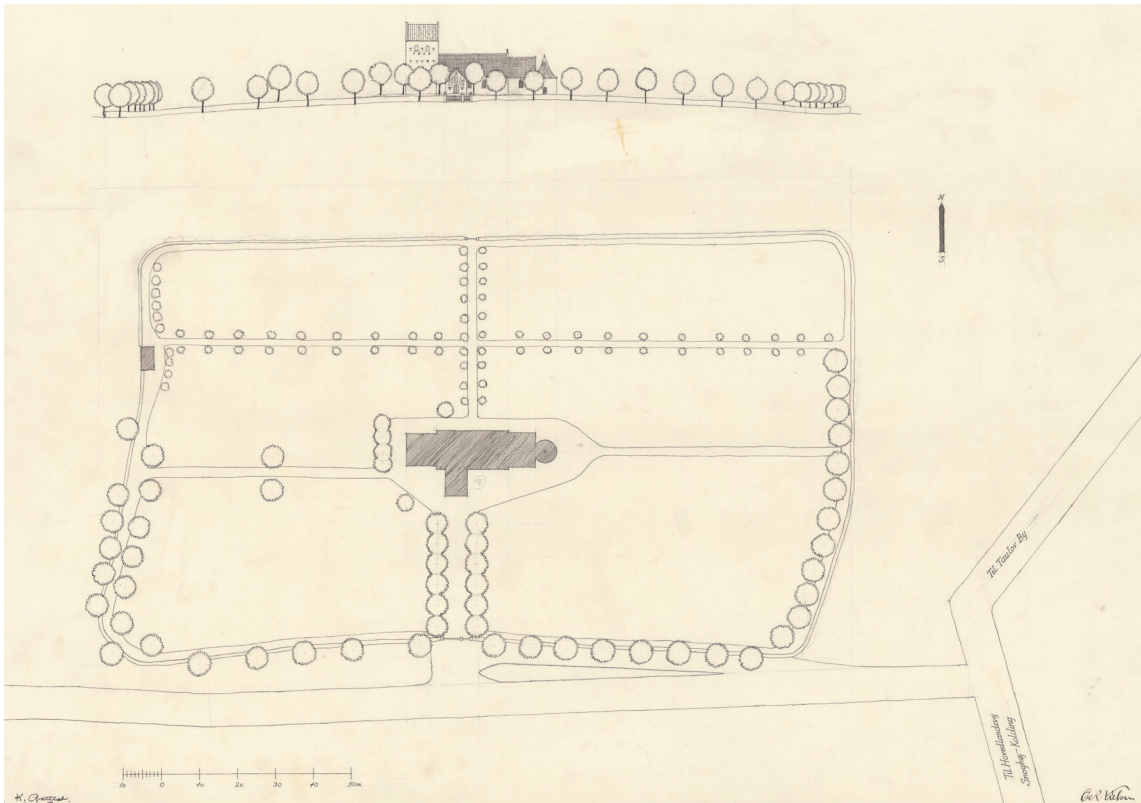

Fig. 27h. Opmåling. 1:2000. Situationsplan. Målt og tegnet af Ove R. Nielsen 1934. I Danmarks Kunsthbibliotek. – Scale drawing. Location plan.

ret istandsat eller fornyet. I våbenhuset opsattes til loftet en fritstående egetræstrappe.

En *istandsættelse* 1980-81 (arkitekt Rolf Graae, Hellerup) omfattede nyt tegltag på kor og skib, dog ikke på sidstnævntes nordside, der var omlagt 1959 med sten fra Egersund. Da dette teglværk var nedbrændt, måtte de nye sten komme fra Ålborg Teglværker.⁴⁸ Gavlkammene ønskedes endvidere bevaret, og indvendig skete flere fornyelser, bl.a. blev to trækasser i korbuen og tårnarkaden fjernet, så buerne igen fik spidsbuet form. En række fund fra hvælvlommerne blev registreret,⁴⁸ varmeanlægget renoveret og et nyt orgel installeret (s. 3775).

En *istandsættelse* 1992 (arkitekt Ebbe Lehn Petersen, Odense) omfattede nyindretning af våbenhus og renovering af varmeanlæg, mens samme arkitekt stod bag en *renovering* 1999-2000, der primært omhandlede inventaret samt kirkens gulve.

Gulve. Gulvene er senest omlagt ved restaureringen 2000. I koret, hvis gulv er hævet et trin over skibet (trinnet, af egetræ, erstattede 1962 et cementtrin), er der kvadratiske, grå og gule fliser (21,5×21,5 cm), diagonalt lagt i et skaktavlmønster. Flisebelægningen er i sin ældste form formentlig fra perioden o. 1900, og endnu er

Fig. 28. Ældre fliser, o. 1900 (s. 3753). Foto Arnold Mikelsen 2022. – Tiles, c. 1900.

Fig. 29. †Dør i tårnets nordmur (s. 3744). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Door in the north wall of the tower.

der på skibets loft bevaret kvadratiske fliser med stemplede navne, henholdsvis »(...)Grotrian/ (Ly)ngsodde« og »C. Petersen/ Egensund« (fig. 28).⁶² I knæfaldet plankegulv.

I skib og tårnrum består belægningen af gule fliser i samme format, mens der er fyrreplankegulv under stolene.

Våbenhusets gulv fra 1962 består af gule normalsten på fladen i halvstensforbandt. Før dette var belægningen af samme type som i kor og skib, men 1962 blev stenene herfra anvendt til reparationer af de øvrige gulve, herunder ved †præsteværelset i korets sydvesthjørne.

I gravkapellet er der siden 2002 fyrretræsplanker, der erstattede et gulv af Hasleklinker, der var udlagt efter 1962.

†Gulve. Midtergangens og stolenes stengulve blev omlagt 1742–43.⁶³ Korets gulv, der 1863 bestod af mursten, ønskedes dette år fornyet, således

at området mellem det ved samme lejlighed fremrykkede alter og knæfaldet blev belagt med brædder.⁴¹ 1879 ønskedes nye gulve i skib og tårn.⁴¹ Korgulv og et 'panel' var 1907 angrebet af svamp; sidstnævnte ønskedes fjernet, mens gulvet skulle fornys.³⁸ En ufarvet kokosløber fra 1963, der erstattede en løber med korsmønster, blev fjernet 1982.⁴⁸ Fyrretræsgulvene var 1959 ferniserede. Kapellet havde indtil 1962 gulv af gule klinker.

Døre. Døren mellem kor og kapel er etableret med kapellets opførelse 1581, men var blændet i perioden 1914–1962.

Kapellets syddør er fra 1914, hvor rummet blev omdannet til ligkapel; den udvendige granittrappe erstattede 1997 de daværende trin af klinker.

Tårnets vestdør er en bred, retkantet åbning, der ude som inde sidder i et lavt, fladbuet spejl. Oplysninger om dørens etablering er ikke bevaret, men en mulighed er 1845 (jf. s. 3745) eller, som murankrene antyder, i 1860'erne. Åbningens øvre del var i perioden 1935–81 delvist dækket af et †orgelpulpitur (s. 3776), og 1997 blev adgangsforholdene reguleret til fordel for kørestolsbrugere.

Vinduer. Kirkens spidsbuede vinduer er formentlig fra 1873, hvor skibets fem nye vinduer skulle placeres 'på samme sted som de gamle'.⁴¹ Afvigende er korets sydvindue, der sidder i et ældre, fladbuet spejl (fra 1663(?), jf. ndf.). De har alle småsprossede jernrammer. Et fladbuet vindue i kapellets nordmur har lignende rammer, der formentlig er fra 1887, hvor 'et lille jernvindue i stil med de øvrige' ønskedes indsat.⁴¹

†Vinduer. 1650 var flere vinduer med jernstænger færdiggjort på kirkens sydside, ligesom der manglede enkelte ruder til kapellet og tårnet.³⁹ Tre vindueshuller på kirkens sydside og to i koret blev muret 1663, hvorefter Fallentiner glarmester fra Kolding indsatte to ny korvinduer.⁴³ Valentin glarmester fra Fredericia fik 1667–68 til opgave at indsatte syv ruder i kirkens søndre side, mens Jens snedker fra Middelfart fremstillede to nye vindueskarme; samme snedker indsatte 1669–70 yderligere fire karme, og ved samme lejlighed blev 22 ruder med stænger monteret.⁴³ 1678–79 indsattes to vindueskarme og 14 ruder.⁴³ 1700 var vinduerne nyligt repareret.⁵⁸

Fig. 30. Skibets tagværk set mod nordvest (s. 3755). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The roof structure of the nave looking north-east.*

Vinduerne blev 1834 karakteriseret som 'ej gode', da de gav for lidt lys, og 1856 ønskedes det østlige vindue i skibets nordside fornyet.⁴¹

1882 ville nye lemme til tårnets glasmuller blive opsat snarest.⁴¹

Tagværkerne over kor og skib daterer sig i al væsentlighed ifølge dendrokronologiske undersøgelser til 1430'erne, men er for skibets vedkommende 300 år senere suppleret og omsat (jf. ndf.).

Korets egetagværk består af seks spærfag på dobbelt murren, hvert fag med to hanebånd og korte stivere. Stiverne og de nedre hanebånd er tappet op i spærenes undersider, mens de øvre hanebånd er påbladet spærenes østsider, alt med trænagler; dog på nær de to østligste, øvre hanebånd, der er fastgjort til spærenes vestsider.

Det kraftige tømmer måler for bindbjælkernes vedkommende ca. 25×20 cm, spær og stivere ca. 20×20 cm, hanebåndene ca. 13×18 cm. I sydsiden er nummereringen, der løber fra vest mod øst, på de vestligste tre fag udført på østsiderne som øksehugne streger på spær, stivere og hanebånd, mens 5. og 6. fag har numre på de vestvendte sider. Det fjerde fag fra vest er omsat. I nordsiden løber numrene i samme retning, men er her udformet som firkantstik på tømmerets østsider.

Skibets tagværk består af 16 spærfag, overvejende egetømmer af samme dimensioner som korets, men med ganske mange udskiftninger, der tilsyneladende er foretaget med importeret fyrretømmer (fig. 30, jf. ndf.). Hvert fag består som

udgangspunkt af bindbjælker på dobbelte murremme, spær, korte stivere og to hanebånd. Grundet omfattende omsætninger er der flere sporadisk forekommende nummersystemer, herunder firkantstik, øksehugne streger samt et romertalslignende system, hvoraf alle dog er ufuldstændige. Flere oprindelige spær er endvidere forkortet og anvendt som hanebånd i den nuværende opsætning, der omfatter en langsgående stol med dragere under de nedre hanebånd, og som for hvert fjerde fag understøttes af skråstillede 'konger' med krydsafstivning og et supplerende hanebånd. Stolen er af fyrretræ, men som nævnt med adskiligt genanvendt tømmer fra det ældre tagværk.

På et egespær, det er genanvendt som hanebånd (nedre 3. fag fra øst, sydside), ses på undersiden et formodentlig bevidst påført brændemærke (fig. 31, jf. Vejlbj Kirke, s. 3565 med note).⁶⁴

Konstruktionen er i sin nuværende udformning formentlig fra o. 1734, hvor skibets 'loft', der bestod af 15 fag, blev 'nyoplagt', hvortil yderligere krævedes 15 dusin brædder af 6 og 7 alens længde.⁴⁴ Tillige anvendtes 20 pommerske bjælker på hver 19½ alen samt 17 'meget billigere' gotlandske på 20 alen.⁶⁵ 1766 nævnes af biskop Bloch, at kirkens 'overdel' for ca. 20 år siden var helt nyopbygget med gode bjælker, nyt loft, nye spær, lægter og tagsten.²⁵

Våbenhusets tagværk består af fem egespærfag, der omfatter bindbjælker og hanebånd, idet de oprindelige, korte stivere er væk. Der kan ikke umiddelbart påvises nummerering. Ved våbenhuset blev der 1666–67 indlagt to 16-alen-bjælker.⁴³

Tagværket over tårnet består af fire spærfag med lange skråstivere. Spærene suppleres på ydersiden og i toppen af langsgående åse, hvorpå spinkle støttespær har påsømmede kobberbrædder. Tagværket kan i sin ældste form tidligst være fra o. 1898, hvor kobbertaget blev lagt.

Kapellets tagværk er utilgængeligt, men komponenterne blev af Hugo Matthissen 1914 karakteriseret som 'ualmindelig velbevarede, svære egespær' med årstallet 1581 i kridtstreg gentaget en halv snes gange.⁶⁶ Om den opragende kongestolpe, se ndf.

†*Tagværker.* 1666–67 fik Laurids Christensen i Børup betaling for at have skåret syv bjælker og

Fig. 31. Detalje af skibets tagværk med brændemærke (s. 3776). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Detail of the roof structure of the nave with burnmark.*

to spær af eg, der blev indsat i kirkens nordside, samt 10 alen 'ved tårnet'.⁴³

Klokkestole. I tårnets klokkestokværk er placeret to klokkestole, den ene ud for det sydøstre glamhul, i hvis karme den er forankret. Stolen består af to fag med krydsende stivere, idet bagstolperne er tappet op i loftets bjælkelaag. Den anden, der står midt i rummet, er opsat 1976 i forbindelse med anskaffelsen af klokke nr. 2 (s. 3776). Den består af en rektangulær bund- og topramme, hvorimellem hver langside er afstivede med to modstillede skråstivere, gavlene med krydsende stivere (arkitekterne Inger & Johannes Exner). 1700 var klokkestolens træværk 'løst og brøstfældigt',⁵⁸ og 1726 skulle det forbedres med egetømmer, herunder to-tre 18-alen-lange bjælker til topramme.⁴⁴

Dendrokronologiske undersøgelser. Fra korets og skibets tagværker er 2021 udtaget i alt 17 boreprøver, hvoraf 16 er dateret. Af korets ni prøver kunne fældningstidspunktet for fem af disse fastsættes til o. 1436, mens fire af skibets otte prøver viste fældningsår o. 1434.⁶⁷

Tagbeklædning. Kor, skib og våbenhus er belagt med vingetegl, sidstnævntes udskiftet 1995; våbenhusets kamtakker dækkes dog af munke/nonner, mens korets og skibets glatte kamme er cementafdækkede. Kirkens teglklædte dele fornyedes 1980 på nær skibets nordside, der blev repareret 1959. Tårnets kobbertag, der synes at gå tilbage til 1898 (jf. ndf.), er udskiftet 1998.

Kapellet har blyklædt tag, idet kongestolpen som et topspir rager op og på dekorativ vis smykkes af et østvendt ansigt med bredskygget blyhat (fig. 24). Fænomenet kendes fra flere kirker, for eksempel på Bornholm (jf. Skt. Knuds Kirke, Ny Kirke, Nylars og Østerlars, sidstnævnte dog uden ansigt, *DK Bornholm* 190, 211, 260 og 413; jf. også Sulsted Kirkes apsis (Ålborg Amt).⁶⁸ Taget blev fornyet 1914 og 1970, jf. versalindskrift på østsiden: »Hugo Stoffregen/ Blystøber/ Struer/ 1970«.⁶⁹

†*Tagbeklædning.* Kirkens blytage var 1650 i slet tilstand, idet der til reparationer af sydsidens beklædning og over koret krævedes 15 lispund nyt bly foruden det gamle.³⁹ 1662 var der 218 tavler til reparation på kor og skib, i hvilken forbindelse tømreren i otte dage forud lagde 5½ dusin brædder samt fem 'bjælkehoveder'.⁴³ Blytagene over skib og våbenhus blev sløjfet 1666–67, hvor to mand blev betalt for at tage det af. Efterfølgende blev 6.460 indkøbte tagsten i løbet af fem uger af murermester Søren Grumsen, Kolding, lagt op på i alt 300 lægter over 16 fag af skibet ('den store kirke') samt over fem fag på våbenhuset ('skriftehuset'); mellem skibet og våbenhuset blev lagt en rende af gammelt jern.⁴³ Samme murermester oplagde 1669–70 yderligere 600 tagsten over nord- og sydsiden 'næst tårnet'.⁴³ I årene 1673–75 blev tagene atter repareret, først med 500 nyindkøbte sten, hvorefter 1.500 sten blev genoplagt 'adskillige' steder.⁴³

1700 var skibets tagbeklædning i slet stand, hvorimod blytagene over kapel, kor og tårn ikke

gav anledning til klager.⁵⁸ Dette havde dog ændret sig 1726, hvor reparationer på korets og tårnets blytage var nødvendige.⁴⁴ En vinterstorm 1792–93 resulterede i 1.000 afblæste tagsten på 'kirken' og to nedfaldne blyplader på tårnet, der endnu ikke var genoplagt sommeren 1793.⁴⁰ 1870 blev skibets tagbeklædning omlagt med nye sten i syd, mens de gamle sorteredes og anvendtes i nord. I samme arbejdsgang blev lægterne fornyede.⁴¹ En større omlægning af tårnets blytag gennemførtes 1892,⁷⁰ hvorimod kobbertaget oplagdes 1898.

Farveholdning. Hele bygningen er hvidkalket i det ydre med undtagelse af granitportalen og det romanske murparti over våbenhusets loft. Det samme gælder i det indre, hvor hulkelen mellem vægge og loft ligesom bunden af korets fire stukcirkler dog er malet gul (s. 3748).

†*Farveholdning.* Kirken ønskedes 1742–43 kalket udvendig, idet tårnet dog skulle 'pensles eller marmoreres'.⁶³ Før det nuværende lofts indsætning var bjælker og brædder malet i en blågrå nuance, muligvis fra 1873. Kirkens vægfarve ønskedes 1879 ændret til lysebrun.⁴¹ Måske var det den farve, der ved kirkens istandsættelse 1981 fremkom i korbuens top, hvor der var rester af en okkerfarvet udmaling, mens tårnarkaden på et tidspunkt havde været rødmalet.⁴⁸ Hele kirken var hvidkalket 1927.⁷¹

Opvarmning. Kirken opvarmes af et elvarmeanlæg fra 2000.

†*Opvarmning.* En *kakkelovn* ønskedes anskaffet 1889, hvor den skulle placeres på den af kirkevæggerne foreslåede plads i skibets nordøsthjørne;⁵⁷ kul- og sandkassen var placeret i våbenhuset.³⁸ Et 'nyt varmeanlæg' blev erhvervet 1915, og 1946 blev der efter forslag af arkitekt B. Billund, Fredericia, installeret et nyt *elvarmeanlæg* (C. M. Hess, Vejle).³⁷ Dette blev renoveret 1982, hvor radiatorerne blev udskiftet⁷² og atter 1992.

Elektricitet. Indlægning af elektrisk lys i kirken blev udført 1922.³⁷

Fortov. Den eksisterende stenbrolægning omkring kirken er i sin ældste form fra 1935.³⁸

†*Kalkmalerier.* Senmiddelalderlige(?), på *korbuens* og *tårnarkadens* top blev der 1981 registreret stærkt falmede rester af rankedekorationer, der kan stamme fra middelalderen.⁴⁸

Fig. 32. Interior mod øst. Foto Hugo Matthiessen 1912. I NM. – Interior looking east.

INVENTAR

Oversigt. Den romanske arkadefont og korbuekrucifikset fra o. 1475/1500 er de eneste middelalderlige genstande, der er bevaret til i dag. Et ældre (†)alterbord og prædikestolen er begge udført 1667–68 af billedskærer Jørgen Rasmussen fra Middelfart. Sidstnævnte er dens eneste sikkert dokumenterede billedskærerarbejde. Altertavlen er udført på Fyn 1683 og foreslås her gentilskrevet Hans Nielsen Bang fra Middelfart. Guldsmed Jens Jensen Winge, Fredericia, udførte kirkens sygesæt 1787 og altersæt 1793.

Stolestaderne er fra 1800-tallet, men ombygget 1999 efter tegning af Ebbe Lehn Petersen. Fragmenter af et (†)altermaleri visende *Den Velsignende Kristus* er fra o. 1850, mens den ældste klokke blev støbt 1876 af Meilstrup, Randers, og den ældste lysekrone skænket af familien Basse i Tårup 1890. Kirkeskibet 'Queen-Margaret' er fra 1893, men først anskaffet 1956. En ekstra kalk blev skænket 1921 af Kirstine Jensen, født Dahl, Børup, mens en lysekrone er skænket 1922 af gårdejer M. M. Lund og hustru Nielsine Lund.

Ved den seneste hovedistandsættelse 1999 blev der anskaffet et nyt alterbord og altermalerier af Arne L.

Hansen, der samtidig udsmykkede stolegavlene og prædikestolen.

Farvesætning og istandsættelser. Inventaret har farvesætning fra hovedistandsættelsen 1999. Prædikestol og altertavle står i blank eg med sparsom staffering, mens stolestader og alterbord er i hvidt. De nævnte inventarstykker har alle malerier af Arne L. Hansen.

Der vides kun ganske lidt om kirkens ældre indretning. En (†)altertavle blev anskaffet o. 1575–1600, men kasseret ved anskaffelsen af den nuværende; kort herefter blev den omdannet til et epitafium (jf. s. 3777). 1667–68 gennemgik kirken en større istandsættelse, der ikke mindst omfattede nye †stolestader, (†)alterbord og prædikestol, alt sammen udført af billedskærer Jørgen Rasmussen. 1684 blev prædikestolen, korbuekrucifikset og døbefonten malet af Jens Maler, Kolding. Hvad de to førstnævnte angår, har der formentlig været tale om 'snedkerstaffering' af overvejende blankt træ med forgyldte profiler og eventuel sparsom bemaling. I 1800-tallet blev inventaret, formentlig to gange, bemalt med egetræsårdring og bronzeforgyldte detaljer. Ved en istandsættelse 1875 blev et †herskabspulpitur fjernet.⁵⁷ 1889 istandsatte Anker Bruun Dons altertavlen og ombyggede storfeltet til en niche. Tilsvarende blev

Fig. 33. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church interior looking east.*

prædikestolens felter ombygget til nicher, men tilsyneladende først 1897. Samme år blev prædikestolens ældre bemalinger formentlig afrenset. Som denne stod altertavlen ligeledes med fernis og bronzeforgyldning frem til restaureringen 1962–64, hvor den blev afrenset og forsynet med ægte forgyldning. Ved denne hovedstandsættelse blev også stolestaderne ombygget.⁴⁸ Kirken blev underkastet en hovedstandsættelse 1981, der omfattede fornyelse af orgel, omsætning af stolestader og ophængning af korbuekrucifiks.⁴⁸

Alterbordet (jf. fig. 33) fra 1999 er et panelværk, 208×137 cm, 103 cm højt. Flade lister danner falske, højrektangulære fyldinger; fire på fronten og to på hvert sidepanel. Hvidmalet med påmonterede malerier i stærke farver udført (på eg) af Arne L. Hansen. Frontens otte malerier er kvadratiske, 20×20 cm, mens sidernes fire malerier er cirkulære, 21 cm i diameter. Bordplade af fyr.

Det nuværende alterbord er muligvis bygget uden om et (†)alterbord udført 1667–68 af billedskærer Jørgen Rasmussen, Middelfart (fig. 39).⁴³

Det var udført af fyr, 205 cm bredt og 98 cm højt. Fronten havde fire fyldinger mellem brede ramme-stykker og en fornyet fodliste; siderne havde hver halvanden fylding. Alterbordet stod bemalet med en marmorering i blå og hvid på rød bund, der integrerede talrige ansigtslignende former. Denne var dog overmalet med gråt langs underkanten og siderne, formentlig som et resultat af fugtskader eller insektangreb. Midt på fronten var monteret et kors af sølvvævet stof,⁷³ formentlig fra et ældre alterklæde. 1863 ønskede man at gøre bordet 6 tommer (ca. 15 cm) lavere.⁴¹ Det blev konserveret og fik fjernet sekundære farvelag o. 1958.⁷³

†Alterklæder. 1) Nævnt 1663 som havende frynser.⁴³ 2) Anskaffet 1734.⁴⁴ 2) Anskaffet o. 1842, antagelig af rødt fløjel med guldguloner.⁴¹ 3) Anskaffet 1854.⁴¹ 4) 1869, rødt med guldkors og guldguloner.⁴¹ 5) 1903, af silkefløjel med ægte guldbro-kade.³⁸ 6) 1982, anskaffet fra Huset med Bolignyt, Vejen. På klædet var monteret et kors.⁴⁸

Altertavle (fig. 34–39), 1683, udført i Middelfart, sandsynligvis af Hans Nielsen Bang.⁵² Storstykket er fremskudt og har et ovalt midtfelt med ramme af vindrueklaser, nødder og frugter samt øverst en kerub. I storfeltssviklerne er bruskbarokke ornamenter. Hele storstykket indrammes foroven og forenden af flammelister. Sidefelterne er glatte og tjener som bagklædning for friskulpturer af engle, der står på vrængemaskesokler og rækker begge arme ind mod det ovale storfelt som for at støtte det. Denne armstilling er imidlertid ikke afspejlet i den øvrige krop, og i stedet er englenes ene arm blot gjort næsten 15 cm længere end den anden; dette kan dog delvis skyldes en fornyelse af armene.

Storvingerne er udført som gennembrudt, brusk-barok ornamentik og prydes af bevingede englehoveder, en vrængemaske og foroven nøgne halvfigurer af Adam og Eva, der begge har topmaver, langt hår og holder den ene hånd i siden og en frugt i den anden.

Postamentet er glat og gennembrydes af storfeltssammens hængelase; på de fremspringende kortsider er monteret udskårne ornamenter og yderst på postamentfeltet keruber. Frisen er glat, men på enderne af den fremspringende del over storfeltet er der monteret bevingede englehoveder, og over englefigurerne er der bruskbarokke kartoucher med indskrifterne »Anno« og »1683« i reliefversaler. Storstykket krones af en gesims med pærestavsfrise.

Topstykket omfatter et ovalt felt indrammet af en kraftig flammeliste. Feltet støttes af stående englebørn, og ved deres sider er diminutive bruskvinger. Topstykket krones af et udskåret ornament med kugle og to hoveder i profil. På hver side af topfeltet står to soldater, den ene med krigshammer, den anden med spyd, og ved deres sider er et udskåret dragehoved. Hele arrangementet hviler på et smalfelt med relief af Jonas og hvalen; sidstnævnte udgør relieffets søndre del, mens der ligger en slange i den højre del. Motivet skal formentlig ses i forlængelse af beretningen om Jonastegnet (Matt. 12,38–42): At ligesom Jonas var i hvalens bug i tre dage, skal Kristus være i jordens skød i tre dage inden opstandelsen.

Farvesætninger. Tavlen står siden restaureringen 1962–64 i en mørk lakering med enkelte for-

gyldte detaljer samt vinrødt postament og blå frise fra 1999.

†*Indskrifter.* Ved tavlens ombygning 1889 tilføjes indskrifterne »Min fred giver jeg (jer)« (fig. 32, Matt. 14,27) i postamentfeltet og i frisen »Lov – Pris – Ære« anført med versaler. Disse ændredes siden, så der på postamentet stod »Fred være med Eder« (Joh. 20,19), og begge stod nu med fraktur. Ved restaureringen 1962–64 blev tavlen afrenset for ældre fernis og bronzeforgyldning⁷⁴ og derefter forsynet med bladguldsdetaljer, og indskrifterne ændredes på postamentet til: Matt. 11,28 (»Kom hid til mig, alle I som er trætte ...«), på frisen til: Matt. 6,33 (»Søg først Guds rige«) og i topfeltet til: Luk. 11,28 (»Salige er de, der hører Guds ord ...«).

Tilskrivning. De overleverede kilder oplyser, at kirken 1683 betalte 44 rdlr. for at skibe altertavlen fra Fyn og lade billedskæreren opsætte den i kirken med hjælp fra en lokal karl.⁴³ Desværre angives navnet på denne billedskærer ikke, men i sit pionerarbejde om Hans Nielsen Bang til lagde Mogens Bencard altertavlen til denne billedskærer fra Middelfart.⁷⁵ Denne tilskrivning fandt Sven Arnvig »meget usandsynlig«, idet han så især blomsterkransen som værende både mere avanceret end normalt for Bang og et udtryk for sønderjyske billedskærertraditioner.⁷⁶

Bencard tilsluttede sig efterfølgende dette synspunkt, navnlig efter han var blevet opmærksom på, at Mogens Lebech havde foreslået, at altertavlen ligesom kirkens prædikestol var lavet af Jørgen Rasmussen. Rasmussen var nemlig flyttet fra Middelfart til Haderslev 1668 eller kort derefter, hvilket Bencard mente kunne forklare, hvorfor altertavlen udviste både middelfartske kvaliteter og de sønderjyske træk, Arnvig mente at se i den.⁷⁷

Tilskrivningen til Jørgen Rasmussen er uholdbar. Lebech baserede den alene på det forhold, at kirken 15 år tidligere havde ladet Jørgen Rasmussen bygge kirkens nye prædikestol (s. 3772), og de to genstandes diademhoveder og vrængemasker er så væsensforskellige, at de i sig selv udelukker et værkstedsfællesskab. At Jørgen Rasmussen ikke kan have udført altertavlen, er ydermere kildemæssigt befestet. Som nævnt anskaffede kirken

altertavlen på Fyn 1683, mens Arnvig havde påvist, at Jørgen Rasmussen var flyttet til Haderslev kort efter 1668 og virkede der til i hvert fald 1697.⁷⁸

I mangel på sikre kilder må udgangspunktet for en tilskrivning være det forhold, at altertavlen med sikkerhed er fynsk og bærer stærkt præg af de middelfartske billedskærertraditioner.⁷⁹ Derfor

er der god grund til at genoverveje Bencards oprindelige tilskrivning til Hans Nielsen Bang. Bang var Nordvestfyns mest fremtrædende billedskærer i 1600-tallets anden halvdel og havde på dette tidspunkt i øvrigt næppe mange direkte konkurrenter i selve Middelfart.⁸⁰ Der er da også et sammenfald mellem navnlig kerubhovedernes brede pander, ørerne, der hyppigt blot er udført som en

Fig. 34. Altertavle, 1683, tilskrevet Hans Nielsen Bang (s. 3760). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Altarpiece, 1683, attributed to Hans Nielsen Bang.*

Fig. 35. Topstykke og frise. Detalje af altertavlen (s. 3760). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Top piece and frieze, Detail of altarpiece.*

hudfold ganske tæt på kæben (fig. 36), pupillerne, der er skåret ind mod næseryggen (fig. 36-37), de plumpe næser, de fremspringende, kløftede hager, vingernes ofte ornamentale udformning, de

bruskagtige kraveben samt udformningen af keruber og hoveder i dette arbejde og i Hans Nielsen Bangs sene arbejder, herunder ikke mindst den signerede prædikestolsopgang i Middelfart Skt. Nikolaj fra 1675 (DK Odense 2312) og Skovby Kirkes prædikestol fra o. 1665-75 (DK Odense 5670). Det samme kan imidlertid ikke siges om Taulovtavlenes vrængemasker, der savner den fornemmelse for ansigtets form, som findes i Bangs ovennævnte arbejder. Skal en tilskrivning til Hans Nielsen Bang således opretholdes, må man derfor nok antage, at værkstedets svend, eller svende, påtog sig en større andel af arbejdet end førhen. Denne formodning forekommer ikke urimelig med tanke på, at den aldrende billedskærer døde blot få måneder efter altertavlenes færdiggørelse.

Tilskrivningen til Hans Nielsen Bang kompliceres yderligere af altertavlenes nære slægtskab

Fig. 36. Kerub. Detalje af altertavlen (s. 3762). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Cherub. Detail of altarpiece.*

til Gårslev Kirkes (Holmans Hrd.) altertavle, der er udført efter samme usædvanlige mønster som Taulovs.⁸¹ Denne tavle kan imidlertid umuligt tillægges Hans Nielsen Bang selv, da dens figurarbejder er væsensforskellige, hvad angår detaljer som vrængemaskernes grundform, de langstrakte ansigter, hårets modellering og i det hele taget figurernes anatomi. Gårslevtavlen vides at være anskaffet af Jens Lauridsen Risom, der ejede Nebbegård 1676-94, og selvom han også skænkede kirken en ny lydhimmel 1678, er det altså sandsynligt, at Gårslevtavlen (og prædikestolens evangelistfigurer) er lidt yngre end Taulovs.⁸² Med de betydelige huller i den overleverede viden om anskaffelserne og om tidens billedskærerværksteder, er det i sidste ende nok frugtesløst at søge at afgøre, om Gårslevtavlen er en jysk udført replik efter Taulovs altertavle, eller ligesom sit forlæg er bestilt i Middelfart og eventuelt udført af en billedskærer, der overtog Bangs værksted efter 1684. Sikkert er det, at der ikke er indlysende parallel-

ler mellem billedskæreriet i Gårslev og bevarede fynske arbejder.

Altertavlen blev ligesom prædikestolen, kor-buekrucifikset og døbefonten malet 1684 af Jens Maler fra Kolding.⁸³ 1856 ønskedes den opmalet.⁴¹ Siden blev den ombygget 1889, hvilket er dokumenteret med en lille teksttavle indsat i hulrummet bag postamentet: »Dette alter er rensat og istandsat 1889 af Anker Bruun Dons«; anført med karvskårne versaler. På dette tidspunkt ændredes tavlen, idet man indbyggede en oval niche i storfeltet. For at muliggøre dette blev storfeltet, der oprindeligt blot havde været cirka 12 cm fremspringende, flyttet helt frem i altertavlen, så det flugtede med frise- og postamentfrem-spring.⁷³ Det gamle altermaleri blev savet i mindre dele og genbrugt som rammestykker om den nye niche (jf. ndf.), og samtidig blev der ændret på placeringen af englenes arme, hvilket dog atter blev korigeret ved restaureringen 1962-64.⁷⁴

Altermaleri. I tavlen er indsat Arne L. Hansens billede *Korsfæstelsen* (fig. 34), udført 1999 i oliefarve på eg, 125×100 cm. Korset er malet i guld, og på det er fire rektangulære, røde felter, der repræsenterer Kristi stigmata. Baggrunden er holdt i gule, orange og røde farver i vandrette felter. Topfeltsmaleriet (35×55 cm) viser ni guldprikker på rød bund, som ifølge kunstneren skal repræsentere Jesus' ord fra korset: »Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?« (Matt. 27,46). 2005 blev altertavlen behandlet for borebilleangreb.⁸⁴

(†) *Altermalerier.* O. 1850, forestillende *Den Velsignende Jesus* (fig. 38). Maleriet er kun fragmentarisk bevaret i de tre stykker, der nu tjener som bagplade for storfeltet. De malede partier er synlige fra altertavlens bagside og viser dels Jesus' højre arm og ben, førstnævnte hævet i en velsignende gestus, dels et fragment med hans ansigt, kroppen og venstre hånd, der holder om en bogrulle, dels venstre parti af baggrundens landskab. De bemalede partier viser, at maleriet var udført direkte på storfeltets bagplade, som den udskårne blomsterramme så var monteret på.

Fig. 37. Engel. Detalje af altertavlen (s. 3760). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Angel. Detail from the altarpiece.*

Fig. 38. (†)Altermaleri, o. 1850 (s. 3764). Foto Mogens Larsen 1962. I NM. – (†)Altarpainting, c. 1850.

Maleriet er en kopi af Axel Kittendorfs xylografi fra 1840 efter et maleri af Adam Müller. Det svarer til det bevarede billede i Erritsø signeret »PH/ Sandal pr Fredericia«, og denne maler kan formentlig også tillægges Taulovbilledet.⁸⁵

I det ovale topfelt var et †maleri af *Guds Øje* (fig. 39).

**Alterprydelse*. 1889, en 95 cm høj kopi af Bertel Thorvaldsens Kristusstatue fra Vor Frue Kirke, København, af biscuit. Statuen blev indsat i den niche, storfeltet 1889 blev ombygget til. Nu opstillet i gravkapellet.

†*Altermalerier*. 1) De oprindelige altermalerier er ikke omtalt i ældre kilder og må være overma-

let o. 1850 (jf. ovf.). Motiverne er måske antydte af altertavlens billedskærerarbejder, dels relieffet af Jonas og Hvalen, dels de to romerske soldater, der flankerer topstykket. Som nævnt opfattes denne fortælling som en præfiguration af Kristi tre dage i jordens skød, og placeringen af relieffet kunne derfor tale for, at der i storfeltet har været en fremstilling af Korsfæstelsen, mens topfeltet

Fig. 39. Altertavlen før restaureringen 1962-64. Stillet på Jørgen Rasmussens (†)alterbord fra 1667-68 (s. 3759 ff). Foto Mogens Larsen 1961. I NM. – *The altarpiece prior to the 1961-62 restoration. Standing on Jørgen Rasmussen's (†)altartable from 1667-68.*

Fig. 40. Altersæt nr. 1, 1793, udført af Jens Jensen Winge (s. 3767). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Altarpiece no. 1, 1793, made by Jens Jensen.*

har vist Opstandelsen flankeret af de to romerske soldater.

2) O. 1850, samtidig med udførelsen af (†)altermaleriet (jf. ovf), blev der til det ovale topfelt malet en fremstilling af *Guds Øje* (fig. 39).

(†) *Altartavle*, o. 1575-1600. En altartavle i renessancestil, hvis storstykke 1702 blev ombygget til epitafium over Jens Vognsen og Maren Tuedatter, er beskrevet nærmere under kirkens gravminder (s. 3777).

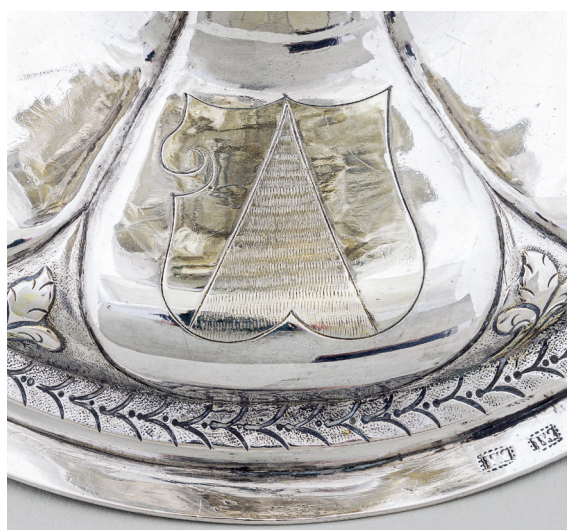

Fig. 41-42. Våbenskjolde på kalken fra altersæt nr. 1. 41. Rosenkrantzvåben (s. 3767). 42. Gerevåben (s. 3767). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Coat of arms on the altar chalice belonging to altarpiece no. 1. 41. The Rosenkrantz coat of arms. 42. The Gere coat of arms.*

Fig. 43-44. 43. Altersæt nr. 2, skænket 1921 af Kirstine Jensen (s. 3767). 44. Sygesæt, 1787, skænket af Jens Ivar Bruun (s. 3767). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – 43. Altar set no. 2, donated in 1921 by Kirstine Jensen. 44. Communion set for the sick, 1787, donated by Jens Ivar Bruun.

To syvarmede *kandelabre* fra 1900-tallets første halvdel, af eg, 152 cm høje, med ottekantet skaft (jf. fig. 33). Opstillet i korets østhjørner.

Altersæt. 1) (Fig. 40) 1793, udført af Jens Jensen Winge, Fredericia, ved omsmeltning af et ældre sæt (jf. indskrift). Den 25 cm høje kalk har en cirkulær, ret flad fod med seks tunger, der er trukket op med dyb indgravering og har bladværk i sviklerne. En tilsvarende bladdekoreret profil mod fodpladen, hvorpå ses to ens mestermærker for Winge, det ene udslidt.⁸⁶ Foden er prydet af dels en krucifiksgruppe af sengotisk type, dels indgraverede våbenskjolde for Sidsel Rosenkrantz (†1557), Rosenkrantz og Gere (fig. 41-42). Skaftet er cylindrisk med indgraveret ornamentik, og den ældre, fladovale knop har rudebosser med indgraverede rosetter. Bægeret er glat og smykket med ophøjet bladværk mod skaftet og to indgraverede linjer nær mundingsranden. At våbenerne på kalken er Sidsel Rosenkrantz' og udformet i renæssancens såkaldte tartschenform, må tolkes sådan, at Jens Jensen Winge har gentaget dem fra en ældre *†kalk*, der følgelig må kunne dateres til 1500-tallets midte.

Dysken måler 17 cm i diameter og er glat med et hjulkors indgraveret på fanen. Under bunden er den stemplet tre gange med Winges mestermærke.⁸⁷

2) (Fig. 43), 1921, skænket af Kirstine Jensen, født Dahl, Børup. *Kalken* er 24,9 cm høj og har en fod med seks fladbuede tunger, der prydes af en indgraveret bort af stiliserede akantusblade (med firpasmotiv). Den høje standkant har en bort af ciselerede firpas. Foden er drevet stejlt op mod det sekskantede skaft, der har fladovalt midtled med rudebosser, hvorpå indgraverede versaler: »JHESUS«. Bægeret er omtrent halvkugleformet med indgraveret, stiliseret hjulkors og versalindskriften »Skænket til Taulov Kirke af/ Kirstine Jensen f. Dahl i Børup/ Gud til ære og kirken til pryde«. Foden er på undersiden stemplet med Københavns bymærke for 1921 samt Chr. Fr. Heises guardejnmærke. *Dysken*, 16,8 cm i diameter, har rosetformet bund og på fanen et stiliseret hjulkors som kalkens. Under bunden er den stemplet som kalken.

†*Altersæt*, nævnt 1662, da det opbevaredes hos kordegnen i Kolding 'i denne ufredstid'; repareret 1685-86.⁴³

Sygesæt (fig 44), 1787, udført af Jens Jensen Winge, Fredericia, og ligesom altersættet skænket af kirkeejer Johannes Iver Bruun. *Kalken* er 13 cm høj med cirkulær fod, der er udformet som et hjulkors i højt relief, der er drevet op i skaftet. Sidstnævnte har fladoval midtknop og er stemplet fire gange med mestermærket »I.W.«. Bægeret er

Fig. 45. Oblatæske, 1740, udført af Niels Gertsen Thorbrügger (s. 3768). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Wafer box, 1740, made by Niels Gertsen Thorbrügger*.

halvkugleformet og har omløbende, indgraveret skriveskrift: »Bekostet til Taulov Kirke af Agent Bruun i Frid(ericia) d. 30 Ma(r)t(s) 1787«. Disken er 8,2 cm i diameter, og fanen har indgraveret to hjulkors og to cirkelindskrevne, latinske kors med trekløverbuede arme. Til sættet hører også nyere dele i form af en *vinflaske* med sølvhætte og en *oblatæske* af sterlingsølv, 6 cm i diameter og 2,5 cm høj, fra firmaet C. C. Hermann, København; fabriks- og lodighedsstempler under bunden. Det hele opbevares i et futteral af gråt læder med blå for.

Oblatæske (fig. 45), 1740, udført af Niels Gertsen Thorbrügger, Kolding. Den ovale æske, 10,8×6,9 cm og 3,3 cm høj, har lodrette, glatte sider og et fladt låg udsmykket med indgraveret krucifiks over en kursivindskrift: »Tog Jesus Brødet og Tacke-/ de Brøddet og Gaf Dis-/ciplerne og Sagde/ Tager æder dette er/ mit Legeme« (Matt. 26,26). Over krucifikset er Christian VI's kronede spejlmonogram, og langs lågets kant løber kursivindskriften: »Konge Til Dannemarck og Norge de Venders og Gothers etc. Anno 1740«. Mestermærke under bunden.⁸⁸

†*Oblatæske*, nævnt 1734. En 'gammel slidt træ-æske af 1½ skillings værdi'.⁸⁹

Alterkander. 1) O. 1875-1900, fra Den Kongelige Porcelænsfabrik. Af sort porcelæn, 27 cm høj, med forgyldt reliefkors og kanter; fabriksmærke under foden. Opbevares i et skab på kirkeloftet.

2) 1998 (fig. 46), af sterlingsølv, leveret af T. Fredberg Kirkesølvsmiden, Farsø. Den 32 cm høje kande har pæreformet korpus på cirkulær, hvælvet fod med smal stilk mod korpus. Svungen hank og hængslet låg med knop formet som et hjulkors. Stemplet under foden med fabriks- og lodighedsmærker.

†*Alterkande*, anskaffet 1845.⁴¹

Vinskummeske, o. 1915, 14 cm lang, med perforeret laf og fladt skaft med fabriksmærke for Cohr, Fredericia, samt to ens ovale mærker, måske et 'K'.

†*Vinflaske*, af tin, anskaffet 1684.⁴³

Alterstager (fig. 47), 1636, delvist skænket af kirkeværgen Hans Jensen. De er 43 cm høje, med konisk, profileret fod, balusterskaft og høj lyse-skål, hvis profil tilnærmelsesvis spejler foden. Ne-

Fig. 46. Alterkande fra 1998 (s. 3768). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Altar jug from 1998*.

Fig. 47. Alterstager, skænket 1636 af Hans Jensen (s. 3768). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Altar candlesticks, donated in 1636 by Hans Jensen.*

derst på foden løber indskrift med indgravede versaler, henholdsvis: »Hans Iensen i Holvm hafver forærit Tafløf Kiercke denne metaal som disse altor stager er gjort af anno 1636« og »Hans Iensen i Holvm Kiercke Vergie hafver betald arbeids lønen met kirckens penge anno 1636«. 1667 betales feldbereder Michel Andersen, Vejle, 6 sletdaler for stagerne, som i 'forleden fejdes tid blev borte', hvilket vel må opfattes sådan, at kirken tilbagekøbte eller betalte en findeløn for dem.⁴³

Bog, 1929, en faksimile af Christian III's bibel skænket af menighedsrådet og kirkekassen. Indbundet i læder med præget motiv og to læderspænder til at holde bogen lukket.

†*Bøger*. 1) Alterbog, nævnt 1676.⁵² 2) Et passionale, anskaffet 1680-81.⁵²

Kirkens *messehaagler* er anskaffet over en kortere årrække fra 1988 og frem. Fire haagler i de liturgiske farver, grøn, violet, hvid og rød, af uld, udført af Danish Art Weaving, Tylstrup (grundlagt 1949). Alle med lille kors på front og større, mere detaljeret kors på ryg samt gyldent for.

†*Messehaagler* 1) 1582, skænket af Berete Rosenkrantz til Hevringholm og Nebbe. På haagelen var et krucifiks af guld og sølv samt årstallet »1582« og giverens våbener, Rosenkrantz og Gyldenstjerne. 1662 blev den opbevaret hos kordegnen i Kolding 'i denne ufredstid'.⁴³ 2) 1678, af karmoisinrødt fløj, hvortil den ældre messehaagels guldkrucifiks blev overført.⁴³ 1726 blev det nævnt, at den bar både årstallet »1582« og Berete Rosenkrantz' våbener.⁹⁰ 1735 blev den betegnet som forslidt, 'angivelig 157 år gammel' (egentlig 153 år) og dermed 'ubrugelig'.⁹¹

Alterbordskors, af marmor, skænket o. 1921 af Kirstine Jensen, født Dahl, Børup. 56 cm højt inklusiv den aftrappede sokkel. På en sølvplade er anført: »Skænket til Taulov Kirke af Kirstine Jensen f. Dahl i Børup Gud til ære og kirken til pryd« (jf. alterkalk).

Altersranke (jf. fig. 33), o. 1900. Den rundbuede skranke har tætstillede balustre med base og kapitæl, der bærer en kraftig håndliste. Den er gråmalet med balustre i støvet gul; knæfaldet er polstret med violet uld. Udformningen af håndlisten med volutender genfindes i Brenderup Kir-

Fig. 48. Romansk døbefont (s. 3770). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Romanesque baptismal font.*

Fig. 49. Dåbsfad, 1500-tallet (s. 3770). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Baptismal jug, 1500s.*

kes alterskranke (Odense Amt), der formentlig har samme ophav.

Døbefont (fig. 48), romansk, af granit. Den 87 cm høje arkadefont har en cirkulær fod med kvadratisk plint og kraftige, spidse hjørneknopper. Kummen er 72 cm i diameter med rette sider, der prydes af en arkaderække med brede, glatte søjler og smalle buer; en af arkaderne har kapitællede og indrammer et kors. Mackeprang regnede den for tilhørende den jyske arkadefontegruppe,⁹² der navnlig findes i Sønderjyllands amter, men dog også kendes fra Bredstrup Kirke nær Taulov (s. 3697). På begge disse fonte er arkadernes relief mindre udviklet, end det oftest ses i Sønderjylland. Taulovfontens fod har derimod en direkte parallel i Vejlbj Kirkes font (Odense Amt).

Fonten blev ligesom altertavlen, prædikestolen og korbuekrucifikset malet 1684 af Jens Maler fra Kolding.⁸³ 1856 stod den i koret inden for alterskranken, men ønskedes samme år flyttet ned under korbuen.⁴¹ 1889 fik man tilladelse til at flytte den 'til det sted', hvor $\dagger$ degnestolen stod; det er uklart hvorhenne, og fonten står som i 1856 også nu under korbuen.⁵⁷

Dåbsfad (fig. 49), et Nürnbergfad fra 1500-tallet, anskaffet 1684.⁸³ Fadet med en diameter på 47 cm har relief af Bebudelsen, der foruden en

krans af stemplede liljer har været kantet af en nu helt udpudset indskrift. Fanen er prydet af to stemplede borte, inderst stjerner og yderst rundbuefrise med liljer.

Dåbskande (fig. 50), 1995, af messing, udført af Søren Weitemeyer, Brabrand, og skænket af Taulov Sogns Spare- og Laanekasses Fond. Den 29,5 cm høje kande har pæreformet korpus med bred, korsprydet hals. Under bunden findes mestermærke og giverindskrift med indgraverede versaler.

Korbuekrucifiks (fig. 51), o. 1475/1500. Kristusfiguren måler 187 cm og hænger udspændt i strakte arme, der skråner let. Hovedet hænger ned mod brystet, og øjnene er lukkede. Hans lange hår og skæg er skåret i dekorative snirkler, og på hovedet er en stor, turbanflettet tornekrone. Kroppen hænger udspændt på korset, fastholdt i de naglede hænder med strakte fingre og de overlagte fødder, hvor naglen går gennem fodleddet. Lændeklædet har en kraftig og let flagrende sidesnip. Det fornyede korstræ, 258×202 cm, er bredt og glat med en lille skriftrulle. Kristus fremstår med rødlig hudfarve, mørkebrunt hår,

Fig. 50. Dåbskande, 1995, udført af Søren Weitemeyer (s. 3770). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Baptismal jug, 1995, made by Søren Weitemeyer.*

Fig. 51. Korbuekrucifiks, o. 1475/1500 (s. 3770). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Rood*, c. 1475/1500.

grøn tornekrone og blågrønt lændeklæde; der løber blod fra hans sår. Korset står i en ensfarvet mørkebrun farve.

Krucifikset kan på grund af figurens karakteristiske høje kindben og torsos udformning med stærkt markerede, næsten knoklede ribben tilskrives den såkaldte Herslevmester (jf. s. 2251), der også er blevet tillagt korbuekrucifikset fra den nærliggende Vejlby Kirke (s. 3582).⁹³

Det store krucifiks hang oprindeligt foran triumfbuens åbning, hvor det endnu hang i

1800-tallets slutning.⁹⁴ Nu opsat på skibets nordvæg, hvor korstræets top frem til 1999 var indpudset i loftsgesimsens hulkel.⁹⁵

Korbuekrucifikset blev ligesom altertavlen, prædikestolen og døbefonten malet 1684 af Jens Maler fra Kolding.⁸³ 2003 blev der konstateret borebilleangreb i den nederste del af korstræet, som herefter blev behandlet og træet retoucheret.⁹⁶ Tre år senere var borebilleangrebet imidlertid fortsat aktivt, og hele krucifikset blev konserveret og afskallende farvelag genfæstnet.⁹⁷

Fig. 52. Kerubhoved. Detalje af prædikestolen (s. 3772). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Cherub head. Detail of pulpit.*

Prædikestol (fig. 52-54), udført 1667-68 af Jørgen Rasmussen, Middelfart.⁵² Kurven har fire fag, hver med flammelisteprofilerede, rektangulære felter, hvori der er sat en rundbuet tavle, og i de øvre hjørner er der monteret medaljoner. Tavlerne dækker over nicher, som fyldingerne formentlig 1897 blev ombygget til (se ndf.).⁹⁸ Kurvens fremspringende hjørner er udført som fritstående, vinrankeomvundne snosøjler. Postamentet er højt med glatte felter adskilt af hjørnefremspring med store vrængemasker (fig. 53) og på siderne bruskbarokt foldeværk. Under fremspringene er vindrueklaseformede hængestykker. Frisen har ovale flammelistefelter, og fremspringene prydes af keruber (fig. 52) på fronten samt bosser på siderne. Underbaldakinens bøjler er prydet med bruskværk og munder ud i en langstrakt hængeklase.

Opgangen er fornyet 1962-64 og udført af eg som en åben konstruktion med bred vange og håndliste.⁹⁵ Den erstattede en nybarok opgang fra 1897.

Stolen står overvejende i det blanke egetræ, men postamentet er malet vinrødt og frisefelterne blå.

Dens ældste bemaling var formentlig fra 1684, da Jens Maler fra Kolding også stafferede altertavlen, korbuekrucifikset og døbefonten, og der var formentlig tale om en 'snedkerstaffering' med primært stedvis forgyldning.⁸³ Prædikestolen stod frem til Mogens Larsens restaurering 1962-64 i mørke lakeringer, der synes påført ad flere omgange, dels ved ombygningen 1897, måske af »Aage Mann, Kolding«, dels 1923-24 af M. Mikkelsen, hvis navne begge stod at læse på underbaldakinen.⁷⁴ Indtil Mogens Larsens restaurering 1962-64 stod stolen med små gipskopier efter Bertel Thorvaldsens evangelister i de 1897 tilføjede nicher. I relation til disse var på postamentet anført med versaler: »Hvo som har/ øren at høre/ med han høre/ Matth 13. 9.«, »Kom Iesus Kristus/ ihu som er opreist/ fra de døde/ 2 Tomoth 2.8.«, »Gud er/ Kjærlighed/ 1 Joh. 4.16.« og »Herrens ord/ bliver evindeligt/ 1. Pet. 1. 25.«⁹⁵

I kurvens fire fag er 1999 indsat rundbuede malerier forestillende døgnets tider og malet af Arne L. Hansen i olie på eg. 1834 ønskede man at

Fig. 53. Vrængemaske. Detalje af prædikestolen (s. 3772). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Grimacing face. Detail from the pulpit.*

Fig. 54. Prædikestol, udført af Jørgen Rasmussen, 1667-68 (s. 3772). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Pulpit, made by Jørgen Rasmussen, 1667-68.*

understøtte stolen med en stolpe.⁴¹ 1879 ønskedes den malet i egetræsådring.⁵⁷ 1897 blev stolen tilsyneladende afrenset for ældre farvelag,⁷⁴ og der blev indrettet nicher i alle storfelterne, hvori små kopier af Bertel Thorvaldsens evangelister blev indsat. 1962 restaurerede Mogens Larsen prædikestolen.⁴⁸ 1999 blev storfelternes nedre flammelister fornyet efter at være kasseret ved ændringen af fagene 100 år tidligere.⁹⁹

Prædikestolen er det eneste dokumenterede billedskærerarbejde af Jørgen Rasmussen fra Middelalderen (jf. s. 3759 og 3774), hvorfor en indkredsning

af hans produktion må tage udgangspunkt i Taulovstolen.¹⁰⁰ På baggrund af denne kan Vilstrup Kirkes prædikestol fra o. 1688 (*DK Sjyll* 387) tillægges Jørgen Rasmussen.¹⁰¹ De to stole er fælles om deres grundform, men vigtigere endnu er udførelsen af vinblade ens, og Vilstrupstolens vrængemasker følger nøje den model, Rasmussen benyttede i Taulov.¹⁰²

†*Prædikestolsbeklædning*, 1886⁵⁷ og fornyet 1907 med et af silkefløj og ægte guldsnor.³⁸

Stolestader, 1800-tallet, men ombyggede 1999 efter tegning af Ebbe Lehn Petersen.⁹⁵ De er

udført af fyr og har 116 cm høje gavle med et trekantet topstykke, der siden 1999 har haft en medaljon og konkave sider. Under hoveddistandsættelsen 1962–64 blev sæderne gjort bredere.⁹⁵ Stolene står i lysegråt med mørkegrå og hvide detaljer. På gavlene er monteret kvadrater af eg, 20×20 cm, med let ophøjet cirkel (og på de to forreste stole yderligere et mindre kvadrat i den). Herpå er malerier, der symboliserer den opstigende sol, idet de skifter farvetone fra vest mod øst over gyldent til helt hvidt i forreste stol. Stolene blev malet 1856,⁴¹ formentlig i en egetræs-ådring ligesom det var tilfældet 1879, da deres låger i øvrigt blev fjernet.⁵⁷ Stolene havde frem til første halvdel af 1900-tallet vægpaneler, som imidlertid måtte fjernes, da de 1947 var angrebet af svamp.³⁸

†*Stolestader*, 1667–68, udført af billedskærer Jørgen Rasmussen, Middelfart (jf. s. 3759 og præ-

dikestol ovf.), der blev betalt for at opsætte 40 mandsstole og 26 kvindestole og brugte ni uger i kirken på dette og andet arbejde.⁵² 1734 klagede sognefolket over, at der ikke var tilstrækkelig med stolestader i kirken, og 1764 blev en ny stol af egetræ opsat 'under trappen op til tårnet'.⁹¹ 1817 skulle 10 stolestader repareres.⁴¹

†*Herskabspulpitur*(?), nævnt 1874–75, da den blev fjernet.⁵⁷ Det er ikke specificeret, hvor eller hvordan stolen var indrettet, men det tyder på en pulpiturkonstruktion, når det både oplyses, at ejeren skulle anvises en ny stol 'på gulvet' (såfremt han da havde lovlig hjemmel til stolen), og at man efter sløjfningen 'afhuggede' på væggene og reparerede med cement.⁵⁷

Brudestole, 1) O. 1900. Fire stole af mørklakeret eg med sortpolstret sæde og høj ryg; i denne er et felt med relief af en bog og bibelhenvisninger, henholdsvis: »Pauli brev til Galat. 6 Kap. 2 vers«

Fig. 55. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church interior looking west.*

Fig. 56. Kirkeskibet »Queen Margaret«, 1893 (s. 3776). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – Votive ship 'Queen Margaret', 1893.

(Gal. 6,2: »Bær hinandens byrder, således opfylder I Kristi lov«), »Første Mosebog 2 Kap. 24 Vers« (1 Mos. 2,24: »Derfor forlader en mand sin far og mor og binder sig til sin hustru, og de bliver ét kød.«), »Første Mosebog 2 Kap. 18. Vers« (1 Mos. 2,18: »Gud Herren sagde: 'Det er ikke godt, at mennesket er alene. Jeg vil skabe en hjælper, der svarer til ham'«) og »Pauli brev til Koloss. 2 Kap. 14. vers« (Kol. 2,14: »Han slettede vort gældsbevis med alle dets bestemmelser imod os; ...«). Skriftstederne godtgør således, at stolene er anskaffet som brudestole.

2) O. 1950, otte 'folkestole', tegnet af Børge Mogensen (model J39) af mørklakeret eg, er stillet i sakristiet.

Stol til præsten, en nyere armstol af eg med svungne ben og violet uldbetræk på sædet. Opstillet i koret.

†*Skrifte- og degnestole*, nævnt 1667, da billedskærer Jørgen Rasmussen, Middelfart, udførte panelværk til begge.⁵² 1863 omtaltes stole til præsten og degnen opsat på hver sin side af alterbordet.⁴¹ Samme år ønskede man at fjerne både disse og de øvrige stole i koret. En yngre degnestol er nævnt 1889, da man ønskede at flytte stolen over 'på modsatte side', muligvis fra korets nordvestlige til sydvestlige hjørne, men det er ikke klart fra beskrivelsen.⁵⁷

To *pengebøsser*, 1900-tallet, 21,5 cm høje, af messing, klokkeformede. Opsat ved indgangen fra våbenhuset.

†*Klingpung*. En 'klingbøjtel' skulle anskaffes 1682-83.

†*Udvendige dørfløje*. 1) 1761 ønskedes en fløj indsat i tårndøren, da børn blev ved med at løbe op til klokken.⁸⁹ 2) 1914, en rektangulær dobbeltfløj med brædder lagt i et rombemotiv.⁴⁸ Indsat i gravkapellets ydre dør mod syd. 3) 1923 blev våbenhusdøren fornyet.³⁸

Orgel (jf. fig. 55) 1982, med 15 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Spidsfløjte 4', Oktav 2', Mixtur 3-4 kor. Svelleværk: Rørfløjte 8', Kobbelfløjte 4', Waldfløjte 2', Quint 1½', Sesquialtera 2 kor. Tremulant. Pedal: Subbas 16', Oktav 8', Oktav 4', Trompet 8'. Manualomfang C-g³, pedalomfang C-f¹. Koblinger: I+II, P+I, P+II. Orglet, som er tegnet af arkitekt Rolf Graae, er opdelt i to orgelhuse, placeret på gulvet, og flankerende den åbne tårnbue. Det søndre orgelhus rummer øverst hovedværk bag to rundbuede pibefelter og nederst svelleværk, foran dette er det fritstående spillebord placeret. Det nordre orgelhus rummer pedalværket, ligeledes bag to rundbuede pibefelter. Facader og spillebord er østvendte.

†*Orgler*. 1) 1905, med fem stemmer. Bygget af I. Starup, København.¹⁰³

2) 1935, med syv stemmer. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Orglet var placeret på pulpitur i tårnrummet bag en facade i nybarok, tegnet af orgelbygger P. G. Andersen og med snitværker antageligvis udført af Erik Pedersen.¹⁰⁴

Salmenummertavler. 1) O. 1875, af fyr, 93×50 cm, med rundbuet topstykke. Udført til skydenumre, der indsættes ved at dreje den hængslede tavle ud af rammen, gråmalet med sort bund; hensat på loftet. 2-4) Nyere, en rektangulær plade, 86×66 cm, til hængecifre, hvidmalede.

Præsterækketavle, 1915, eg, ca. 185×130 cm. En glat tavle indsat i ramme prydet af et relief af snoninger. I hjørnerne er forneden udskårne keruber og foroven rosetter. Det lille topstykke er rundbuet og rummer en udskåret solgisel. Rammen har guldfaktur på postamentet («Taulov Menigheds Sognepræster siden Reformationen») og dateringen »1915« på frisen. Skriftfeltet, der er fornyet 2008, har navne malet med forgyldt kursiv på sort bund.¹⁰⁵ Tavlen er skænket af Norsk Folkemuseum i bytte for Bertel Iversens gravsten (s. 3780).¹⁰⁶ Tavlen var tidligere opsat på skibets nordvæg, men er nu på korets sydvæg.

Lysekroner. 1) O. 1875, af støbejern, med fem ro-caillesvungne arme og dybe lyseskåle i gennembrudt arbejde; armenes spir er formet som drager med udlåede vinger. Stammen er cylindrisk og i fire led over en kugle, ligeledes i gennembrudt arbejde, med langstrakt hængesknop. Hensat på loftet.

2) 1890, med 2×8 s-svungne arme, balusterskaft med hængeskugle, hvorpå er indgraveret »Skjænket af familien Basse i Taarup 1890«. Ophængt østligst i skibet. 3) 1922, 2×8 s-svungne arme med store lyseskåle og delfinformet midtled samt engel i det indre slyng. Profileret skaft med midtdelt hængeskugle, hvorpå der med kursiv er indgraveret: »Skænket til Taulov Kirke af Gaardejer M. M. Lund og Hustru Nielsine Lund 1922/ Gud til Ære Kirken til Pryd.«. Ophængt vestligst i skibet. 4) O. 1925, en lille krone med 2×6 s-svungne arme, balusterskaft og hængeskugle. Ophængt i tårnrummet. 5) O. 1925, otte s-svungne arme med bred lyseskål, delfinformet led og en englefigur i det indre slyng. Skaft med

seks led kronet af en ørn og afsluttet af hængeskugle med profil og knop. I koret. 6) O. 1925. Seks s-svungne arme prydet af stiliserede bladslyng, skaft med fem fladovale led og hængeskugle med knop. I koret. 7) Nyere, en ringkrone til ni lys, der er ophængt i sakristiet.

Seks *lampetter* (jf. fig. 33), 1962, fra Fog & Mørup (model 1039),¹⁰⁷ med fem lyskilder i en halvbue. Opsat i skibet. Fire mindre lampetter i tårnrummet.

Kirkeskib (fig. 56), 1893, »Queen Margaret«, en firmastet bark, ca. 140×220 cm, med 11 lukkede kanonporte på hver side og galionsfigur. Skroget er malet sort og rødt, og navnet malet med hvide versaler på agterstavnen. Modellen blev anskaffet 1956 og er ophængt midt i skibet.

†*Ligbåre*. 1) Forsvundet under Karl Gustav-krigene 1657-60 og utvivlsomt benyttet som brænde.⁵² 2) 1663-64, udført af Jens snedker fra Middelfart.⁵² 2) 1752 skulle en ny bære anskaffes.⁹¹ Den skulle udstyres med fire drejede bæregreb af eg, og den skulle males med kønrøg.

Klokke, 1876, støbt af Jacob Hansen Meilstrup, Randers, 87 cm i diameter.⁵⁷ Klokken er glat med kortfattet støberindskrift i reliefversaler langs slagringen: »I Meilstrup Randers 1876«. Ophængt i en slyngbom i det sydøstlige glanhul i tårnets klokkestokværk. Omstøbt af †klokke nr. 2 (ndf.).

2) 1976, støbt hos Alfred Paccard, Annecy, Frankrig, og skænket af gårdejer Peter Ravn, Oderssted;⁴⁸ 95 cm i diameter. På legemet et vers forfattet af kirkeværge Harry Svinth Jensen: »Jeg kalde vil med klokkeklang/ til sognets gamle kirke/ at Gud må høre bøn og sang/ og signe hjem og virke.«. Ved slagringen er en vinrankebort i højt relief. Ophængt i en slyngbom i klokkestolen.

†*Klokker*. 1) Nævnt 1602, da en klokke på 352 kg blev indleveret som klokkeskat.¹⁰⁸ 2) 1643, støbt af Claus van Dam, 87 cm i diameter.¹⁰⁹ Dens indskrift lød angiveligt: »Claus Tieloesen (Tjellesen) i Søholm Jacob Thomsen Harbo i Siøholm lod mig støbe. Mester Claves van Dam. Anno 1643.«¹¹⁰ 1663 blev kneblen udskiftet, og 1678 blev den repareret af Henrik Guldsmed i Fredericia.⁵² 1806 oplyses det, at klokken havde taget skade under ringningen ved arveprins Frederiks død, 7. dec. 1805, og var ubrugelig.¹¹¹

Fig. 57. Epitafium, 1702. Udført af en renæssancealtertavle (s. 3777). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Epitaph, 1702. Made from a Renaissance altarpiece.*

GRAVMINDER

Kirkens gravminder omfatter en romansk gravsten, genstande med tilknytning til Berete Rosenkrantz' indretning af et $\dagger$ gravkapel øst for koret, herunder ikke mindst gravstenen over Sidsel og Berete Rosenkrantz fra 1557(?), men også yngre mindesmærker knyttet til den senere ejer af kapellet, Ludvig Wilhelm von Bülow og dennes familie. I tårnrummets gulv er nedlagt en skriftsten fra 1657 over Jens Udsen. Her er også opsat det interessante epitafium fra 1702, der er udført ved omdannelse af kirkens renæssancealtertavle fra o. 1575-1600. På kirkegården står blandt andet to mindesmærker over faldne i De Slesvigske Krige.

Epitafium (fig. 57), 1702, over Jens Vognsen og Maren Tuesdatter, men genbrugt 1729 af Frederik Christian Bredahl; udført ved omdannelse af kirkens ($\dagger$)altertavle fra o. 1575-1600 (s. 3766).

Epitafiet er udført i renæssancestil med et omtrent kvadratisk storfelt, 137×148 cm, flankeret af kannelerede pilastre med prydbælte og korintiske kapitæler. Postamentet har et glat felt mellem lette fremspring, der prydes af udskårne løvehoveder. Den smalle frise er glat, bortset fra en kombineret tandsnits- og perlestavliste, og kronet af en profileret gesims.

I storfeltet er et maleri forestillende Lov og Evangelium. I billedets højre side står Moses med sin stav, og han peger mod billedets midte. Moses peger mod et punkt over stentavlerne, der ligger i billedets midte og tynger et menneske ned (jf. ndf.). I venstre side står Johannes Døberen med sit sivkors. Johannes fjerner let lovtavlerne fra menneskets ryg, alt imens han peger mod det svævende Korslam i billedets midte.

Over korslammet hænger Matthæus' og Johannes' symbolvæsener med et skriftbånd, der har sort kursivskrift: »Loven er given ved Mosen, Naade og Sandhed blewen ved Jesum Christum. Ioh. 1« (Joh. 1,17). Øverst er en solgisel med ordet 'Jahve' anført på hebræisk. I maleriets nedre hjørner er malet små felter med henholdsvis Markus' løve og Lukas' okse.

Billedet er formentlig malet efter titelbladet til Peder Zachariasøn Nackskovs *Den reene Evangeliske Religions Artickler* fra 1697, men går tilbage til et kobberstik fra Christian Cassubes *Nye Danske og norske fuldkommen Psalmebog ...* af Hieronymus Wierix efter Jacques de Backer fra ca. 1590–91.¹¹² Som påvist af Carsten Bach-Nielsen er dette titelblads motiv egentlig Johannes Døberen og Paulus, der begge pegede mod Korslammet.¹¹³ Taulovmaleren har imidlertid omtolket sværdet til Moses' stav, fjernet Paulus' bog fra lovtavlerne¹¹⁴ og ikke mindst ændret håndstillingen, så Moses ikke som i forlægget peger direkte på

Korslammet, men mod et punkt mellem dette og lovtavlerne. Skal denne gestus opfattes som refererende til Korslammet, da har motivbetydningen forskudt sig, og Bach-Nielsen tolker følgende billedet som et udtryk for Lovens samvirkning med Evangeliet. Skal kunstnerens ændring af figurens håndstilling derimod opfattes som en måde at knytte gestussen tættere på lovtavlerne, end forlægget gjorde, kan dette opfattes som en fastholdelse af den oprindelige betydning, også efter Moses erstattede Paulus i billedet.

Tavlens rammeværk er holdt i en broget renaissancestaffering af rødt, brunt og beige på sort bund. Postamentet har indskrift i gul fraktur på sort bund: »Denne Taule Hafer Friderich Christian/ Bredahl, boende paa Søeholme ladet reparere/ og staffere, Gud til ære kiercken dermed at bepryde 1729«. Tilsvarende er der på frisen anført: »See det er det Guds lam som bar verdens Synder« (Joh. 1,29).

Storfeltets oprindelige maleri kan anes gennem det yngre farvelag. Midt i billedet, bag Korslammet, ses den korsfæstede Kristus med udspændte arme (fig. 57), og bag både Johannes og Moses anes de to korsfæstede røvere. Maria og Johannes står ved korsets fod, og formentlig også Maria Magdalene knælende mellem dem. Maria er iklædt blågrå kjortel og rød kappe, mens Johannes har hvidgrå kjortel og rød kappe; under Maria er en indskrift i versaler, tilsyneladende »Sancte Maria«.

Fig. 58. Gravsten nr. 1, romansk (s. 3779). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Gravestone no. 1, Romanesque.*

Fig. 59. Detalje af gravsten nr. 1, romansk (s. 3779). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Detail of gravestone no. 1, Romanesque.*

Under postamentets nuværende indskrift kan læses en ældre indskrift, der dog næppe er lige så gammel som Korsfæstelsen. »Denne Tafle haffuer Kgl. (...)eme Jens Wognsen nu/ boende i Sjøhollem/ med hans kjere Hustru, Gud/ Elskende matrone/Maren Tuges Datter, S(a)l(ig) Jacob Tomsen Harboes, kongl. May(estæts) Heritz-/ foget her i Heritet Ladet denne Tafle forfærdige Gud Aller-/ megtigste Til ære kirchen dermed at bepryde 1702«. Tilsvarende anes en ældre indskrift på frisen, men den lader sig ikke læse.

Samlet set viser de ældre indskrifter og malerier, at epitafiet er udført 1702 af Jens Vognsen og Maren Tuesdatter ved genanvendelse af den renæssancealtertavle, der var blevet i overskud 1683, da kirkens nuværende altertavle blev anskaffet (s. 3766). Efterfølgende blev den genbrugt 1729 af Frederik Christian Bredahl. Epitafiet er opsat på tårnrummets nordvæg.

Gravsten. 1) (Fig. 58), romansk, af grålig granit, 150×50/34cm, glat, men brækket i to dele, ligesom der er slået en del af undersiden. Oversiden er glat, men med en lille udhulning, der muligvis kan være resterne af et dekorativt relief, ligesom der ved fodenden er hugget et ansigt i højt relief (fig. 59). Stenen har tidligere været benyttet som 'ryttersten' (trædesten), var lagt tæt op ad våbenhusmuren og var hvidkalket. Nu er den flyttet en smule ud fra muren og placeret på en lav sokkel af kampesten.

2) (Fig. 60), o. 1632(?), over Anne Hans Datter(er) (Anne Hansdatter), †16□□ og hendes ægte-
mand (Iens?) Wdsen, †29. okt. 1632(?).

Rødlig kalksten, 181×107 cm, hvoraf størstedelen optages af personalia i forsænkede reliefversaler (16 linjer). Af indskriften, der navnlig foroven er meget udslidt, kan man i linjerne 3–7 delvist tyde navnene, »erlig oc welact (mand) (Iens?) Wdsen/ (i) Tarvp(?) som døde anno/ (16)32(?) den 29. october/ med sin ... (hus)strv/ Anne Hans Dater som/ døde anno 16□□...«. Personalia afsluttes af Ez. 37,12. Langs randen er en bladbort i relief mellem hjørnemedaljoner med evangelistsymbolerne over en rulleværkskartouche med indridset navnetræk, foroven: »S. Matevs« og »S.

Fig. 60. Gravsten nr. 2, o. 1632(?), over Anne Hansdatter og hendes ægtefælle (s. 3779). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Gravestone no. 2, c. 1632(?), to Anne Hansdatter and her spouse.*

Marcvs«, forneden »S. Lvcas« og »S. Iohanes«. Ligger i tårnrummets gulv.

*(†) *Gravsten*, o. 1626, over sognepræst Bertel Iversen (†1626) og hans ubekendte første hustru gennem 12 år.²⁵ Af den fragmenterede sten af grå sandsten er bevaret ni stykker (tilsammen 125×102 cm) med indskrift i indhuggede versaler: »(Bart-holus hic positus sicca ossa terræ reliquit/ Ast animam summo reddidit ipse Deo/ Is populo Christi præmandit coelica Verba/ Et semper vigilans in statione fuit/ Divino) qvi lvpvm bacvlo (armatus abegit)/ Ne sibi commissas dila(niaret oves)/ Qvin et adoravit sincero pe(ctore Christum)/ In civis gremio florida vita (manet)/ Her vnder hviler och: Bertel Iversøns/ første hvstrv som lefde med hannem i ægte-/skap 12 aar oc døde af sit ottende barn«. ¹¹⁵ I de to bevarede nedre hjørner er ottekantede medaljoner med relief af en mand, der læser i en bog. Stenen lå oprindeligt i koret, men fandtes ved indgangen til 1900-tallet henlagt uden for våbenhuset. Den blev 1914 overdraget til Thaulowsamlingen på Norsk Folkemuseum, Bygdøy (Oslo, inv.nr. NFT.1914-0894H) i bytte for en præsterækketavle (s. 3776).

Kisteplade, 1880, over Dorthea Basse, *(13. j)uli 1817 i Taarup, †25. april 18(80) sammesteds.¹¹⁶

Oval kisteplade, 35×23 cm, af blik, med sløjfebånd og kronet af et kvartcirkulært topstykke. Personalier er anført i sort antikva og kursiv på hvidmalet bund. Henlagt i et skab på kirkeloftet.

†*Berete Rosenkrantz'* *gravkapel*, indrettet 1581 i en tilbygning til koret (s. 3745).¹¹⁷ Det blev indrettet af jomfru Berete Rosenkrantz til Nebbegård som hvilested for hende selv og kusinen, Sidsel Rosenkrantz, †28. nov. 1557.¹¹⁸ Deres kister blev stillet i krypten under kapellet, mens sidstnævnte kun synes at have været prydet af deres fælles gravsten.

Efterfølgende tilhørte gravkapellet kirkeejeren indtil 1724, da Kronen erhvervede kirken, og den hidtidige kirkeejers, sognepræst Niels Clausen Munkeberg, beholdt retten til begravelsen.¹¹⁹ Hans enke afskrev sig siden familiens ret til begravelsen, dog med tilladelse til selv at blive begravet i kapellet.¹²⁰ Herefter kom det i geheimeråd Ludvig Wilhelm von Bülow's eje, som indrettede selve kapellet til kapel over sin

egen familie (s.d.).¹²¹ Han tilføjede blandt andet det nuværende gravgitter.

En dørfloj ind mod koret er omtalt 1650, da dens panelværk skulle fornys.³⁹ Ved kapellets rømning 1914 blev døråbningen tilmuret, og kapellet blev herefter benyttet som ligkapel.¹²² Den blev genåbnet 1962, da rummet blev indrettet til sakristi.

Gravsten (fig. 61), o. 1557(?), over Citsel Rose(n)kra(n)tz (Sidsel Timmesdatter Rosenkrantz), †28. nov. 1557, samt hendes kusine og arving Biirrete Rose(n)kra(n)tz (Berete Rosenkrantz), †□ (1586).¹²³

Figursten af lysegrå kalksten, 266×156 cm, med portrætter i fuld figur. De er begge ikklædt fodlange kjoler og med armene foldede foran sig. Sidsel Rosenkrantz bærer enkelin, mens Berete Rosenkrantz har opsat, krøllet hår og foruden kjolen bærer bluse med pufærmer og fire halskæder. Mellem de to figurer er en lille kartouche med reliefversaler: »Eders glede/ skal ingen/ tage fraa/ eder. Ioha 16« (Joh. 16,22). Fra denne udgår en nedhængende flamme. I frisen øverst på stenen ses afdødes fædre og mødrene våbener, henholdsvis Rosenkrantz samt Gere og Rosenkrantz samt Gyldenstjerne. Deres øvrige seks anevåbener er placeret på de to pilastre. For Sidsel Rosenkrantz er det (fra oven): Rønnow, Dötting, Pogwisch, Bille, Skinkel (Søblade) og et glatlidt skjold, der må være Rotfeld. For Berete Rosenkrantz: Rønnow, Bille, Pogwisch, Skinkel,¹²⁴ Banner og Lunge. Siden 1914 opstillet ved korets nordvæg, efter oprindeligt at have ligget i gravkapellets gulv.

†*Kister*. Ved sløjfningen af gravkrypten 1914 stod følgende kister, der alle var i overordentlig dårlig stand, i krypten.¹²⁵

1) O. 1550-1600(?), af eg, i 'renæssanceform', men helt knust under vægten af kiste nr. 5.¹²⁶ Opstillet langs gravkryptens nordvæg. Der kan eventuelt være tale om Sidsel Rosenkrantz' kiste (jf. ovf.).

Fig. 61. Gravsten, 1557(?), over Sidsel og Berete Rosenkrantz (s. 3780). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Gravestone, 1557(?), for Sidsel and Berete Rosenkrantz.*

Fig. 62. Kisteplade nr. 1, 1758, over Elisabeth Hedvig von Bülow (s. 3782). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – Coffin plate no. 1, 1758, for Elisabeth Hedwig von Bülow.

2) 1586(?), muligvis over Berete Rosenkrantz, †5. juni 1586.¹²⁶ En dobbeltkiste af eg i renæssanceform og med svungne bærehanke. På låget var en oval kisteplade omgivet af en blomster- og bladkrans, begge af jernblik og så rustne, at de ikke kunne læses. Mackeprang vurderede forud fra gravkapellets sløjfning, at kisten uden tvivl var Berete Rosenkrantz'.¹²⁶ Opstillet langs gravkryptens søndre væg.

3) O. 1600, en barnekiste af eg, i renæssanceform med forvitret kisteplade af jern.¹²⁶

4) 1600-tallet? En kasseformet barnekiste af eg, 'til et barn i 7-8 årsalderen'.¹²⁶ Opstillet i kryptens nordøstre hjørne.

5) En eller muligvis to 1800-talskister af fyrretræ, der ved kapellets nedlæggelse 1914 var 'sunkne sammen i en uordentlig hob'.¹²⁶ Opstillet oven på nr. 1.

Begravelser: Sidsel Rosenkrantz, †28. nov. 1557; ubekendt barn, 1500-tallet;¹²⁷ Berete Rosenkrantz, begr. 5. juli 1586; sognepræst Niels Clausen Munkebos far, Munkebopræsten Claus Nielsen Kjerteminde, †1684; sognepræst Niels Clausen Munkeboe, †1729; hustru Susanne Lauridsdatter Bang, †17. april 1760.¹²⁸

Det Bülowske Gravkapel blev indrettet 1758 i Rosenkrantzkapellet (se ovf.). Omdannelsen til monument over Bülowslægten blev markeret i kirken i form af et *gravgitter* (fig. 63), af gråmalet smedejern. En fladbuet dobbeltfløj med tætstil-lede, lodrette tremmer, der ender i stiliserede fak-ler. Mellem disse er dekorativt formede jern, da-teringen »ANNO 1758« og initialerne »LWVB EHVR« for Ludvig Wilhelm von Bülow og hu-stru Elisabeth Hedvig von Roepstorff.

†Kister. 1) 1758. Elisabeth Hedwig von Bülow, født von Roepstort (Roepstorff), †6. jan. 1758.

En sortmalet kiste af fyrretræ med oval *kiste-plade* (fig. 62), af messing, 26×20 cm, med tysk personalia indgraveret med kursiv. Kistepladen er nu opsat på et skjold af træ på væggen i kapellet (nu sakristiet).

2) 1761. Charlotte Elisabeth von Bülow, født grevinde von Haxthausen, *25. april 1734, †1. febr. 1761.¹²⁵

Fig. 63. Gravgitter, 1758 (s. 3782). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – Burial grate, 1758.

Kiste af fyrretræ. På kistelåget var et støbt mesingkrucifiks med Adams hovedskal liggende ved korsets fod samt en oval †*kisteplade*, 26 cm høj, med personalia indgraveret på tysk i kursiv og versaler:

Hierin ruhen
die Vererungswürdigen Ueberbleibsel
der Hochseeligen Hoch und Wohlgebornen
Frauen Charlotte Elisabeth von Bülow
gebohrnen Graefin von Haxthausen,
welche in Jahr 1734 d. 25. April gebohren
ehemals eine würdige Stifts Dame zu Wallöe,
am 14 Aug. 1759 vermæhlet
an den Hoch und Wohlgebohrnen Herrn
Herrn Ludwig Wilhelm von Bülow
Ritter Ihro koeniglichen Majestaet zu Daennemarck,
Norwegen et. Geheimen Rath Kammerherrn und
Amtman ueber das Amt Coldingen
am 1. Febr. 1761 in die Wonungen der Seeligen trat,
da Sie ehen der Welt eine neue Verehrerin der Goetheit
★ Gebracht ★
In IHR vereinte sich den Ruhm der Menschlichkeit
Verstant ein edles Herz und stille Froemmigkeit
Sie sah mit Heldenmut in heilger Ruhe hin
In Ihres lebenes[!] Nacht so skerken ist Gewin.
★ ★ ★

Sie hat einen guten Kampf gekämpft
Sie hat den Lauff volendet Sie hat Glauben gehalten
Darum wird Ihr beigelegt die Krone der
Herechtigkeit Welche etc.
II Timoth IV 78 (2 Tim. 4,78).

Kisten var opstillet sydligst i kapellet.¹²⁵

3) 1785. Konferensråd og kammerherre Ludwig Wilhelm von Bülow, ★13. juli 1694, †13. nov. 1785.¹²⁵

Kiste af fyrretræ med rektangulær †*kisteplade*, 21,3×32,7 cm, hvorpå var indgraveret Det Bülowiske Våben med dannebrogskæde og derunder personalia:

Herudi giemmes
Levningerne af den i Live fordum
Høy Welbaarne Herre,
Hans Excellence Herr Ludwig Wilhelm von Bülow,
Hans Kongelige Majestets Geheime Conference Raad,
Ridder af Dannebrog og Kammerherre
Fød 1694 d(en) 13. Julij
Gift Første Gang 1737 med
Frøken, Elisabeth Hedeveg von Roepstorff
Anden Gang 1759 med
Charlotte Elisabeth, komtesse de Haxthausen.
Død den 13de November 1785,
I en Alder af 91 Aar og 4 Maaneder

O Grav, du Ærens sikkre Havn,
Lad Efterverdenen fornemme
At fromhed hviler i dit Giemme
Og at du Liis er Bulovs Navn.

Kisten var opstillet midt i kapellet.¹²⁵

Begravelser. Elisabeth Hedvig von Bülow, begr. 31. jan. 1758; komtesse Charlotte Elisabeth von Bulow, begr. 28. febr. 1761. Ludvig Wilhelm von Bülow, †13. nov. 1785.

Mindekrans (fig. 64), 1905. En forsølvet egekrans bundet med sløjfe, hvorpå der er indgraveret ordene (fraktur): »Minde fra Taulov Menighed til Sognepræst M. Brandt 19-1-1905«. Indsat i glas og sortmalet træramme, 91×69 cm, og opsat i korret på nordre del af triumfvæggen.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 65), 1779, over Lucia Margaretha Høe f. Hagerup, ★19 aug. 1723, †29. juli 1779, og hendes ægtefælle sognepræsten Barthold Høe, ★13 febr. 1722, kaldet til sognepræst 6. okt. 1752, †28. okt. 17<94> i Taulov Præstegård.

Fig. 64. Mindekrans, 1905, over sognepræst M. Brandt (s. 3783). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – *Memorial wreath, 1905, for parish clergyman M. Brandt.*

Fig. 65. Kirkegårdsmonument nr. 1, 1779, over madame Lucia Margaretha Høe og hendes ægtefælle sognepræsten Barthold Høe (s. 3783). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – Churchyard monument no. 1, 1779, for Lucia Margaretha Høe and her husband Barthold Høe.

Rødlig sandsten, 201×204 cm, med personalia hugget i kursiv i ti linjer. Nord for skibet.

2) (Fig. 66), o. 1849, over »Faldne ved Kolding« 23. apr. 1849 fra 2. garderusareskadron: vagtmester og dannebrogsmænd Axel F. B. Grupp, underkorporal Peter S. Sandbye samt garderusarerne Iørgen S. Fendrikshuus, Hans I. Eibye, Iørgen C. C. Taageskov, Iens O. Nyerup, Peter N. Frersløv og Niels P. Gieddesdalshuus. Sat af »samtlige escadronskammerater, officerer, underofficerer og mandskab«.

En grotte af sandsten, 107×79 cm, 50 cm dyb, med udhugget vinløv. På overkanten er et sværd og egegrene i relief, og midt på er en soldaterhue i bronze. Bag denne et 95 cm højt marmorkors. På monumentets ene side er et relief af en rifel sammen med datoen for slaget. Personalialia i indhuggede versaler trukket op med sort. Opsat nordøst for kirken nær diget.

Fig. 66. Kirkegårdsmonument nr. 2, over faldne ved Kolding 23. april 1849 (s. 3784). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – Churchyard monument no. 3 to the fallen in Kolding 23 April 1849.

3) (Fig. 67), 1949, over »Faldne ved Kolding 23. april 1849«: 3. jægerkorps underjægere Søren Nielsen Østerskov og Hans Larsen Saabye, menige i 5. bataljon Hans Rasmussen Skydebjerg og Jørgen Carlsen Ørsted, menig i 5. reservebataljon Milter Andersen Alsted samt menige i 6. reservebataljon Jens Jespersen Heltborg og Peter Jensen Illerhuse. Sat af »Forsvarsbrødrene i Kolding« den 23. april 1949.

Sandsten, 103×72 cm. Liggesten med en vinranke bundet af et bånd i relief øverst på stenen og personalia i indhuggede versaler trukket op med sort. Opsat nordøst for kirken over for nr. 2.

Fig. 67. Kirkegårdsmonument nr. 3, over faldne soldater ved Kolding 23. april 1849 (s. 3784). Foto Arnold Mikkelsen 2022 – Churchyard monument no. 4 to fallen soldiers in Kolding 23 April 1849.

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller trykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Taulov Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Vejle Amt i almindelighed se også s. 56–62. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933–, er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen for det pågældende amt; referencer inden for Vejle Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Det Kgl. Bygningsinspektors arkiv.* Taulov Kirke.

Rigsarkivet i Viborg (RAV). Kirkesessionerne for rytterdistrikterne. Synsprotokol for de reparerede kirker i Skanderborg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter 1724–34 (*Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.) – Koldinghus Rytterdistriktsarkiv. Kirkesessionsprotokol 1734–35 (*Koldinghus rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.); Syn på kirker og skoler, 1751–64 (*Koldinghus Rytterdistrikt*. Syn på kirker) – *Landsbykirkernes regnskabsbøger*. Regnskabsbog for Taulov Kirke 1662–86

(*Landsbykirkernes rgsk.* Taulov Kirke) – *Ribe bispearkiv*. Kirkesyn, 1696–1792 (*Bispeark.* Kirkesyn); Præsteberebninger til biskop J. Bloch, 1766–69 (*Bispeark.* Indb. til biskop Bloch); Indberetninger om kirke- og præstegårdssyn, 1793–1832 (*Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn); Diverse indberetninger om gejstlige embeders beskaffenhed, 1799–1803 (*Bispeark.* Kirkeejere); Årlige indberetninger 1805–06, 1815–19 (*Bispeark.* Årlige indb.) – *Brusk-Nørre Tjustrup Herreders Provstiarkiv*. Synsprotokol, 1872–1904 (*Provstiark.* Synsprot.) – *Elbo-Holmans-Jerlev herreders provstiarkiv*. Kirkesynsprotokol 1900–10, 1912–24, 1923–62 (*Provstiark.* Kirkesyn); Kirkelige sager 1910–66 (*Provstiark.* Kirkelige sager). – *Elbo-Holmans-Jerlev-Brusk herreders provstiarkiv*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1833–87 (*Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde). – *Bjerre Herredssprovsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803–18 (*Provstiark.* Kirker og præstegårde). – *Taulov Menighedsrådsarkiv*. Forskellige sager 1932–88 (*Menighedsrådsark.* Forskellige sager); Sager vedrørende kirken, 1946–82 (*Menighedsrådsark.* Sager).

Rigsarkivet i København (RAK). *Danske Kancelli*, Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager 1650. B 160 (*Danske Kancelli*. Indlæg til Registre og tegnelser).

Fredericia Lokalhistoriske Arkiv (FLA). *Taulov Menighedsrådsarkiv*. Diverse afleverede sager, 1946–94.

Nationalmuseet (NM). *Håndskrifter*. Fr. Uldall, Om de danske Landsbykirker IV, 175–178 (1887). *Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA).* *Indberetninger*. M. Mackeprang 1908 (gravsten); M. Mackeprang 1914 (gravsten); Mogens Larsen 1958 (inventar); Mogens Larsen 1966 (inventar); Ebbe Lehn Petersen 1998 (istandsættelse); Jens Johansen 1999 (altertavle og prædikestol); Jens Johansen 2003 (altertavle og prædikestol); Anette Aalling, Tanja Larsen og Filiz Kuvvetli 2006 (korbuekrucifiks og altertavle).

Tegninger. *Nationalmuseet (NM).* Frits Uldall 1888 (portal); usigneret 1966 (epitafieindskrift); Rolf Graae 1979 (orgel); Birgit Als Hansens 1981 (udgravningsplan). Ebbe Lehn Petersen 1958 (plan, snit, stole); udateret (situation med ligkapel); 1961–62 (møbler i sakristi, våbenhusplan, dør og trappe); 1989–91 (plan, skab i våbenhus); 1997 (plan, snit, stole, møbler, lamper); 1999 (plan, paneler).

Danmarks Kunstbibliotek. Ove R. Nielsen 1934 (situation, plan, snit, opstalter); Inger og Johannes Exner 1974 (klokkestol).

Fredericia Lokalhistoriske Arkiv. B. Billund 1944 (plan, snit, opstalter).

Litteratur. Mogens Lebech Frederiksen, »Taulov Kirke«, *Vejle Amts Aarbøger* 1927, 94–138; Mogens Lebech, *Taulov – Det dejligste sogn i Danmark*, Taulov 1970 – Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Taulov kirke, Vejle amt*, NNU rapport nr. 69, Nationalmuseet 2022 (Hylleberg Eriksen 2022).

Historisk indledning og kirkens omgivelser ved David Burmeister og Anders C. Christensen, bygning ved Anders C. Christensen, inventar og gravminder ved David Burmeister og Kristian Lumholdt (orgler). Kildelæsning ved Anne-Mari Steimle, Bjørn Westerbeek Dahl og Kathrine Faust Larsen. Engelsk oversættelse ved Patrick Marsden. Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet februar 2023.

¹ O. Nielsen, *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol, nedskrevet 1290-1590, kaldet »Oldemoder«*, København 1869, 109. Angående dateringen af »Ribe Oldemoder« kirkeliste se Jacob Kieffer-Olsen, *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, Odense 2018, 401-07.

² *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1938-, 4, VI, nr. 58 (6. maj 1396).

³ *Diplomatarium Danicum* nr. 14160215001 og 141711 27001, online siden: 2017, besøgt: 19. sept. 2022 (<http://diplomatarium.dk/dokument/14160215001> og <http://diplomatarium.dk/dokument/14171127001>).

⁴ *Danmarks Adels Aarbog* 1917, 495.

⁵ *Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536 I-VII og supplement*. Udg. af L. Moltesen m.fl., Kbh. 1904-43 (*ActaPont*), nr. 2161 (22. maj 1459).

⁶ *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis*. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1894-1939, II, nr. 3874 (3. juli 1476).

⁷ *ActaPont* (note 5), nr. 3701-3702 (23. apr. (17. maj) 1499), *Lebech* 1970, 72, 90.

⁸ H. Rørdam, »Forskjellige historiske Optegnelser. Samlede af Cornelius Hamsfort«, *Monumenta historiae Danicæ. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie fra det 16. Aarhundrede*. Udg. af Holger Fr. Rørdam, Kbh. 1873-87, 2, 2 (1887), 496; jf. H. F. Rørdam, »Oluf Bang«, *Dansk biografisk Lexikon*, Kbh. 1887-1905 (red. af C. F. Bricka), I, 487-488.

⁹ *ActaPont* (note 5), nr. 4913 (24. dec. 1522).

¹⁰ *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*. Udg. af Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1879, 366 (1531, 15b).

¹¹ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524-26«, *Danske Magazin* 4, 2 (1873), 44.

¹² *Lebech* 1970 253. Henviser til den nye kirkebog af 1660.

¹³ Fogeden(?) Jacob Clausen på Søholm (†1618) havde kirke- og kongetiende i fæste eller forlening, og efter hans død fik enken livsbrev på samme tiender, idet sognefolkene forgæves havde ansøgt om at fæste dem. 1631 fik herredsfogeden Hans Jensen på Søholm begge tiender. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1660*. Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885-2005, 22. juni og 17. aug. 1618; 13. juni 1631.

¹⁴ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765 I-IV*, Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955 (*Kronens Skøder*), 2, 576 (15. juni 1686).

¹⁵ *Lebech Frederiksen* 1927 118

¹⁶ *Kronens Skøder* (note 14), 4, 549 (9. okt. 1724).

¹⁷ RAV. *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1776-79 fol. 790 verso ff. (23. febr. 1766).

¹⁸ RAV. *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1776-79 fol. 791 recto (4. juni 1779).

¹⁹ RAV. *Bispeark*. Kirkeejere 1800 (jf. s. 57); *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; RAV. *Bispeark*. Årlige indb.

²⁰ RAV. *Provstiark*. Synsprot. (nævnt 1888) og *Provstiark*. Kirkesyn (nævnt 1900).

²¹ RAV. *Menighedsrådsark*. Forskellige sager.

²² *ActaPont* (note 5), nr. 3702, 23. april (17. maj) 1499.

²³ *ActaPont* (note 5), nr. 4383 (24. juli 1513).

²⁴ *ActaPont* (note 5), nr. 3701 (23. apr. (17. maj) 1499, »Taulo cum sua annexa«).

²⁵ RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch.

²⁶ August F. Schmidt, »Helligkilder i Vejle Amt«, *Vejle Amts Aarbøger* 1925, 153-54.

²⁷ O. Nielsen, »Ribe Stifts beskrivelse. Indberetninger fra stiftets præster til Dr. O. Worm«, *Danske Samlinger*, 2R IV, 1874-76, 79

²⁸ RAV. *Menighedsrådsark*. Forskellige sager; NM. *ATA*. Beretninger.

²⁹ NM. *ATA*. Korrespondance.

³⁰ *Lebech* 1970 53.

³¹ RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch; P. Eliassen »Hønborg«, *Vejle Amts Årbog* 1913, 65.

³² O. Nielsen, *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol, nedskrevet 1290-1590, kaldet »Oldemoder«*, København 1869, 109.

³³ Jf. Erich Pontoppidan og Hans de Hoffman, *Den danske Atlas I-VI*, Kbh. 1763-81, 5, 2, 967.

³⁴ *Lebech* 1970 44.

³⁵ *Lebech* 1970 422.

³⁶ *Lebech* 1970 424 ff.

³⁷ RAV. *Provstiark*. Kirkelige sager.

³⁸ RAV. *Provstiark*. Kirkesyn.

³⁹ RAK. *Danske Kancelli*. Indlæg til registre og tegnelser.

⁴⁰ RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.

⁴¹ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁴² RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Bispeark*. Årlige indb.

⁴³ RAV. *Landsbykirkernes rgske*. Taulov Kirke.

⁴⁴ RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.

⁴⁵ RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Provstiark*. Kirker og præstegårde.

⁴⁶ Den ældst kendte præstegård blev opført 1579 af sognepræst Hans Poulsen, som havde fundet sognets præstegård 'øde og ubygget' og derfor erhvervet en grund, hvorpå han lod en ny præstegård opføre. Den har for-

mentlig ligesom flere efterfølgere ligget ved bygaden i Taulov-Nebel (matr.nr. 1). Præstegården fornyedes 1867 som et grundmuret beboelseshus med to sidelængder, begge formentlig af stråtekt bindingsværk (den søndre længe tilføjet 1884). Denne præstegård lå tæt på Taulov Station og blev nedrevet 1963; nu benyttes et parcelhus på Bærstien 10 nær kirken som præstegård.

⁴⁷ Lebech 1970 175.

⁴⁸ RAV. *Menighedsrådsark.* Sager.

⁴⁹ *Det Kgl. Bygningsinspektors arkiv.* Udtalelse v. Niels Vium, 13. dec. 1999.

⁵⁰ M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 67.

⁵¹ Den ottekantede form kan ifølge Francis Beckett på baggrund af lignende eksempler i Ribe Domkirke henføres til 1200-tallet, jf. Francis Beckett, *Danmarks Kunst*, Kbh. 1924-26, bd. 1, 101; *DK Ribe* 232. Jf. også Østbirk Kirke, *DK Århus* 4515.

⁵² Ifølge udtalelse ved arkitekt Rolf Graae 1982 var prædikestolen opstillet på en muret underdel, hvori indgik en romansk vinduesoverligger, jf. NM. *ATA.* Korrespondance.

⁵³ F. Uldall, »Om Vinduerne i de jydske Granitkirker«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1894, II. rk. 9, bd. 277. Stenen befandt sig 1894 ifølge Uldall ved en gård i Oddersted, hvorfra den erhvervedes af museet på Koldinghus. Her var den opbevaret indtil o. 1998, hvor der var planer om genindsættelse i skibets nordside. Om selve motivet, se Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen, *Troens Billeder. Romansk kunst i Danmark*, Herning 1987, 245-248 (»Stenkrigeren«).

⁵⁴ Fraværet af et tilsvarende spejl/blænding i gavlens nordlige del taler under alle omstændigheder imod tanken om en symmetrisk form for åbning/dekoration.

⁵⁵ 1981 fandtes øverst en pudset trækasse, der havde udjævnet spidsbuen, jf. RAV. *Menighedsrådsark.* Sager.

⁵⁶ Som konstateret ved en undersøgelse 1981, jf. RAV. *Menighedsrådsark.* Sager.

⁵⁷ RAV. *Provstiark.* Synsprot.

⁵⁸ RAV. *Bispeark.* Kirkesyn.

Fig. 68. Udsnit af korets sydside (s. 3734). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Section of the south side of the chancel.

Fig. 69. Romansk vinduessålbænk (s. 3738). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Romanesque window sill.

⁵⁹ RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne.* Synsprot; jf. også Lebech 1970 261.

⁶⁰ RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn; *Bispeark.* Årlige indb.

⁶¹ Korets gipsloft var under alle omstændigheder opsat før 1887, jf. Uldall 1887.

⁶² Heinrich H. A. Grotrian ejede teglværket i Lyngsodde fra 1873 til 1890, hvor det videresolgtes, jf. Erik Housted, »Lidt om teglværkerne i Erritsø og omegn«, *Årsskrift* 1986, udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og omegn 1987, 14-19. Petersen Tegl, stiftet 1791 og stadig i drift, var 1921-46 ejet af Chr. A. Petersen, jf. Jørgen G. Berthelsen og Verner Bjerger: *Stemplede Mursten og gultegl*, 2. udg., Varde 2021, 118 (hvor ovennævnte H. H. A. Grotrian dog er opført som ejer allerede fra 1867), 140-141.

⁶³ Lebech 1970 261.

⁶⁴ John Dean & Nick Hill, »Burnmarks on buildings: accidental or deliberate?«, *Vernacular Architecture* 45:1, 2014, 1-15; jf. også Karl-Magnus Melin, »Konstruktiv geometri, avmærkning och märkning i Göteborgs stift«, *Ovan välvén. Medeltida kyrkvindar i Göteborgs stift* (red. Robin Gullbrandsson), Göteborg 2020 s. 40.

⁶⁵ Lebech Frederiksen 1927 261.

⁶⁶ Jf. rapport v. Hugo Matthiessen, *ATA*.

⁶⁷ Alle prøver er udtaget i tømmer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Dateringen af korets tagværk bygger på fem prøver, hvoraf yngste årring er dannet 1425 (prøvenr. 61560029), mens skibets datering bygger på fire prøver, hvoraf yngste årring er dannet 1423 (prøvenr. 61561029 og 61561079) (Hylleberg Eriksen 2022).

⁶⁸ Et beslægtet eksempel ses på Vejerslev Kirke, hvor en granitskulptur af form som en fremspringende hest pryder gavlen over apsis (*DK Tisted* 862).

⁶⁹ Lebech 1970 114.

⁷⁰ RAV. *Provstiark.* Synsprot. Ifølge Uldall var der også 1887 blytag på tårnet.

⁷¹ Lebech Frederiksen 1927 122.

⁷² RAV. *Menighedsrådsark.* Sager; RAV. *Provstiark.* Synsprot.

⁷³ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1958.

⁷⁴ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1966.

⁷⁵ Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang«, *Fynske Minder* 1960–62, 242.

⁷⁶ Sven Arnvig, »Billedskæreren Hans Nielsen (Bang) og nogle samtidige billedskærere«, *Fynske Minder* 1966–68, 225. Arnvig hæftede til dels sin fraskrivning på et dokument, der antydede, at Hans Nielsen Bang ikke betalte skat 1683, hvilket han mente viste, at Bang da var uarbejdsdygtig.

⁷⁷ Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang og Jørgen Rasmussen – et svar til Sven Arnvig«, *Fynske Minder* 1966–68, 231–32. Tilskrivningen blev først foreslået af Mogens Lebech, jf. *Lebech* 1970 257.

⁷⁸ *Arnvig* 1966–68 (note 76), 221; *DK Sjyll* 2886.

⁷⁹ Sammenlign eksempelvis med prædikestolen i Skovby Kirke (*DK Odense* 5670).

⁸⁰ Foruden Hans Nielsen Bang nævner *Arnvig* 1966–68 (note 76), 220–21 en enkelt anden billedskærer fra Middelfart, Niels Hansen, der nok var samtidig med Hans Nielsen Bang, men forsvinder ud af kilderne efter 1673 og næppe var aktiv i 1683. Middelfart har næppe kunnet brødføde mange billedskærere, hvilket er indikeret af både det forhold, at Jørgen Rasmussens flyttede til Haderslev 1668 (også i Haderslev synes han primært at have ernæret sig af almindeligt snedkerarbejde) og det forhold, at der i 1680'erne blot var to snedkere i byen: Jørgen Knudsen Holst (nævnt 1671, †1698) og Rasmus

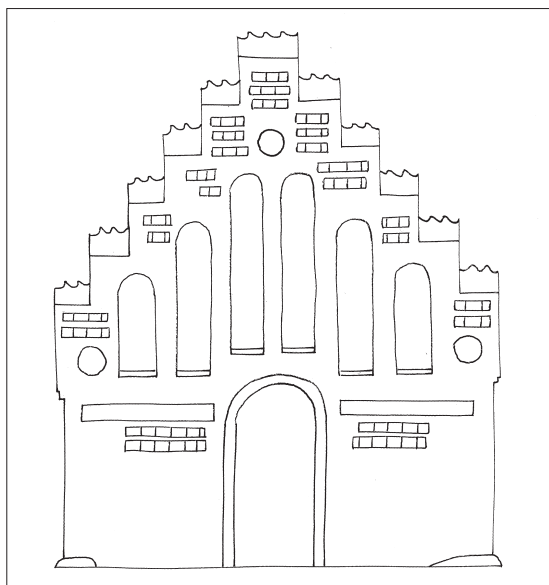

Fig. 70. Opstalt af våbenhusets sydgavl (s. 3741). 1:100. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2021. – *Elevation of the south gable of the porch.*

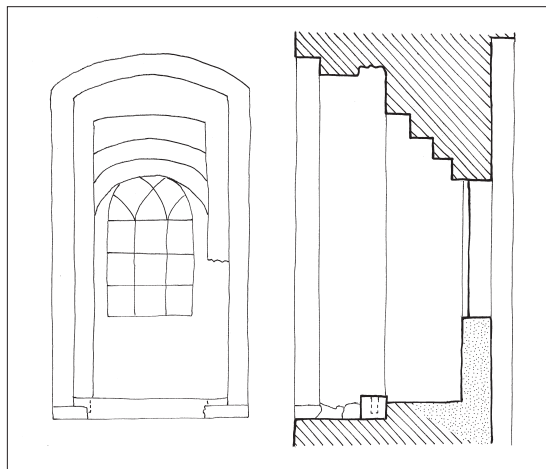

Fig. 71. †Dør i tårnets mellemstokværk (s. 3744). Opstalt af inderside og snit set mod vest. 1:50. Målt og tegnet af Anders C. Christensen 2022. – *Door in the middle storey of the tower. Elevation of inside and section.*

Hansen (nævnt 1680–97); ingen af de to blev i øvrigt betegnet som billedskærere, sådan som Hans Nielsen Bang gjorde. Selv den væsentligt større by Odense havde kun ganske få billedskærere på denne tid. I skatelisterne over 1674 figurerer blot otte medlemmer af snedkerlauget og blot Anders Hansen blev betegnet som 'billedhugger'; jf. Rigsarkivet i Odense. *Odense Snedkerlav.* Register til lavsprotokoller 1674–860.

⁸¹ *Lebech* 1970 257 tilskriver Jørgen Rasmussen begge altertavler, alene på baggrund af billedskæreren dokumenterede, men 15 år yngre prædikestol i Taulov, og uden at forholde sig til de betydelige stilistiske forskelle mellem såvel Taulovs prædikestol og altertavle samt mellem de to og Gårsløvtavlen.

⁸² *Arnvig* 1966–68 (note 76), 225 foreslog, at altertavlen var skænket 1694 til minde om Jens Lauridsen Risom.

⁸³ *Lebech* 1970 258.

⁸⁴ NM. *ATA.* Indb. ved Anette Aalling et al. 2006.

⁸⁵ Kittendorfs xylografi er en bearbejdning af Adam Müllers Kristus og de fire evangelister; et eksemplar af trykket er i Statens Museum for Kunst, inv. KKSgb11500. Det blev også benyttet som forlæg for et altermaleri i Stenstrup Kirke fra 1853 (*DK Svendborg* 2144).

⁸⁶ Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvmedlemærker før 1870*, 4. udg. red. af Henrik Jakobsen, Odense 2022 (Bøje), nr. B4–5731.

⁸⁷ Bøje (note 86), nr. B4–5731.

⁸⁸ Bøje (note 86), nr. B4–6581.

⁸⁹ RAV. *Koldinghus Rytterdistrikt. Kirkesessionsprot.*

⁹⁰ *Lebech* 1970 111. Årstallet er imidlertid anført forkert som »1528«.

⁹¹ RAV. *Koldinghus Rytterdistrikt. Syn på kirker.*

¹¹⁰ Jf. forrige note. På andre klokke støbt 1643 af Claus van Dam afsluttedes denne indskrift med en variant af ordene »avs den(!) F(e)ver und Hitze bin ich

¹¹³ Bach-Nielsen 1992 (note 112), 73–75. Bach-Nielsen tolker maleriet som en ‘motivforskydning’ fra sit forlæg, idet sidstnævnte viste Johannes Døberen og Paulus, der begge pegede mod Korslammet, og sidstnævnte endda har lagt sin bog på lovtavlerne. Derved

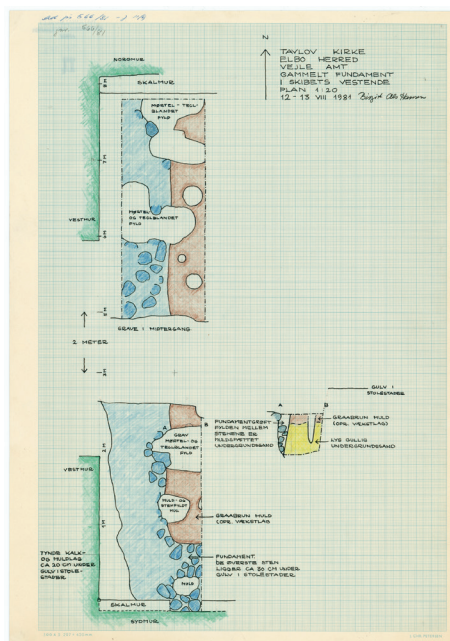

Fig. 72. Ældre fundament i skibets vestende (s. 3733).
1:100. Målt og tegnet af Birgit Als Hansen 1981. I NM.
– *Old foundations in the west end of the nave.*

udtrykker de sammen, at Kristus er lovens ende. Bach Nielsen tolker Taulovmaleriet sådan, at Moses og Johannes Døberen udtrykker lovens samvirkning med evangeliet, idet han anser både Johannes og Moses for pegende mod Korslammet. Strengt taget peger Moses mod et punkt mellem Korslam og lovtavler, og alene det forhold, at maleren har ændret figurens håndstilling betydeligt for at opnå dette, kunne antyde en ambition om at forbinde gestussen tættere med lovtavlerne end med Korslammet. Gestussen er dobbelttydig, men rummer således også et potentiale for at udtrykke den oprindelige betydning, at Kristus er lovens ende.

¹¹⁴ Bach-Nielsen 1992 (note 112), 73.

¹¹⁵ Citatet er udskrevet på grundlag af Lebech 1970 176.

¹¹⁶ RAV. *Taulov Pastoratsark*. Ministerialbog 1702 ff.

¹¹⁷ Lebech 1970 112–14.

¹¹⁸ A. Heise, »Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16de Aarhundrede«, *Personallhistorisk Tidsskrift* 2, 4 (1889), 162 ff.; Lebech 1970 106 ff.

¹¹⁹ Lebech 1970 264.

¹²⁰ RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch. Det er således misvisende, når Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Fondationer og Gavebreve*, V–VI, Kbh. 1760, 4, 703 anfører, at gravkapellet tjente som præstebegravelse. Misforståelsen må skyldes, at den førhen var ejet af sognepræst Niels Clausen Munkeberg.

¹²¹ *Kronens Skøder* (note 14), 5, 452 (19. juni 1758).

¹²² Ønsket blev fremsat allerede 1910, da man savnede et sakristi. Den 31. oktober 1912 fik kirken tilladelse til sløjfningen af gravkapellet; RAV: *Provstiark*. Kirkelige Sager. Samme år dukker overvejelser om at benytte bygningen til ligkapel op; RAV: *Provstiark*. Kirkesyn.

¹²³ Sidsel og Berete Rosenkrantz var børn af brødrene Eiler og Timme Styggesen Rosenkrantz. Berete Rosenkrantz blev begravet 5. juni 1586, jf. Heise 1889 (note 118), 181 samt P. Eliassen, »Hønborg«, *Vejle Amts Aarbøger* 1913, 60 ff. og Lebech 1927 115–17.

¹²⁴ Våbenerne for Rønnow, Pogwisch og Skinkel (Søblade) repræsenterer Sidsel og Berete Banners fælles farmor Berete Rønnow samt hendes mor og svigermor. Dansk Adels Årbog har navnet »Birgitte Limbek« for begge sidstnævnte, mens Gravsten & Epitafier, i overensstemmelse med de viste våbener, anfører Berete Rønnows mor som »N. N. Pogwisch« og svigermor som Anne Ottesdatter Skinkel. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at våbenerne for mormors og morfars mor (hhv. Bille-Rotfeldt og Lunge-Banner) bytter rækkefølge på de to pilastre.

¹²⁵ NM. *ATA*. Indb. ved M. Mackeprang 1908.

¹²⁶ NM. *ATA*. Indb. ved M. Mackeprang 1914.

¹²⁷ If. Lebech 1970 116.

¹²⁸ RAV. *Pastoratsarkivet*. Ministerialbog 1753–1812, 188.

TAULOV CHURCH

The parish is mentioned in written sources for the first time in Ribe Oldemoder's church list from 1376–1389 (Taflýgh), in which it is stated that the church paid 4 sterling skillings in taxes. This amount was quite average for the churches in the deanery of Almind Syssel to which the church belonged (p. 1016). At the end of the

Middle Ages, the parish was one of the wealthier in the Vejle area, which is reflected in the valuation in Landehjælp of 1524–26, as it paid the second highest rate, 24 marks.

The church was looted during the Dano-Swedish Wars of 1657–60, so that the lock of the church door and the windows were destroyed.

Both the altar silver and chasuble were taken to Fredericia, however, so these could be returned again, and the altar candlesticks were also saved.

After the Reformation, the church belonged to the Crown. In 1686, the right of patronage was granted to Jørgen Rantzau and Marsille von Gabel, along with almost 30 other churches. In the same year, they sold the church to the local parish vicar, Laurids Pedersen Bang and the Middelfart vicar Johannes Lihme. Ownership then passed to parish vicar Niels Munckeberg, from whom the Crown purchased the church in 1724 and placed it under Koldinghus Rytterdistrikt. At the auction of the possessions of the cavalry district in 1766, the church was sold to the parish vicar Barthold Hoé. In 1779, he sold it to Johannes Ivar Bruun, whose son-in-law, Poul Mathias von Hviid of Hvidsminde, was the church owner in 1806. In the late 19th century, it belonged to the inhabitants of the parish. The church became freehold in 1954.

In 1499, the parish priest of Taulov, Niels Friis, was granted permission to join his office with 'two otherwise incompatible offices', one of which must have been Kongsted, whilst the other may have been Erritsø, which was a chapel of ease of Taulov until 1667. The church is located in the western part of the parish. It originally lay 700 m from the village Taulov-Nebel, but since the late 19th century the village has grown considerably and is now associated with the church. The churchyard is roughly square as a result of enlargements in both 1924 and 1980.

Building. The church consists of a Romanesque chancel and nave, with two late Gothic additional sections in the form of the porch on the south side and the west tower, which originally had a †staircase on its north side. The chapel dating to 1581, which was added to the east of the chancel, was erected by Berete Rosenkrantz. The large church is on the outside, except for the eastern gable triangle of the chancel, constructed of well-shaped granite ashlar above a profiled double plinth (see p. 3538, fig. 5), with the plinth stone in the north-east corner adorned with a very weathered face. The original entrance in the

south, which is still in use, is a two-columned granite portal with a few limestone and sandstone elements (figs. 8–12). The portal consists of two monolithic column shafts with cube-shaped bases, capitals and cordons, below a round key-stone arch consisting of irregular ashlar. The arch now encloses an undecorated, whitewashed tympanum zone of modern bricks. The column in the east is unusual due to its octagonal form, and several capitals and bases are decorated with reliefs. The walled-up north door has casings that are hewn in the corners and a round key-stone arch. None of the church's Romanesque windows are in use, but a few Romanesque window elements of granite are preserved in the church; these may have been removed when the present windows were inserted (figs. 14 and 70). One is decorated with a low relief depicting a warrior with a sword and shield.

The interior of the church is now very much characterised by the renovations that were undertaken in the late 19th century, in which the fieldstone walls, after thorough shaping, were covered with a c. 20 cm-thick facing, whilst the ceiling of the chancel was plastered (fig. 33). The extension of the slightly tapering chancel arch and the tower arcade also seem to have been undertaken at this time, whilst the present ceiling of the nave is apparently from 1928.

In the Late Middle Ages, the west gable of the nave was rebuilt (fig. 16), and subsequently the porch and west tower were erected. The first mentioned is a well-preserved, late Gothic addition of large, red medieval bricks, the gable triangle of which is adorned with six round-arched blind niches, along with short saw-tooth courses. As the insides of the east and west walls include round-arched friezes, stone-built benches must have been present (figs. 17–18).

The tower is also constructed of large, red medieval bricks, as well as granite ashlar removed from the west gable of the nave. It extends up over two storeys with gables in the east and west, and is characterised by facings on the south and west facades, whilst the east and especially the north facade are intact and include open putlog holes for the construction scaffolding (figs. 19 and 26).

The inside of the tower is covered by a cross vault and the staircase to the upper floor now passes through the ceiling of the nave (figs. 20–21). In the 17th century, however, a timber-framed staircase on the north wall was mentioned, which was connected to a door on the middle floor (fig. 29). An open staircase was perhaps initially present.

According to the inscriptions on two building plaques, the chapel to the east of the chancel was erected in 1581 by Berete Rosenkrantz of Nebbegaard as her last resting place together with her cousin, Sidsel Rosenkrantz (figs. 22–23). In the second half of the 18th century, the lord lieutenant of Koldinghus, Privy Councillor Ludwig Wilhelm von Bülow, and his family were buried here, whilst the added building section functioned as the mortuary chapel of the parish in the years 1914–1962. Since 1962, a vicar's room and sacristy have been located here. The chapel has an unusual, circular plan, which is asymmetrically placed in relation to the longitudinal axis of the church at the chancel's east gable. This is because the entrance door from the chancel had to respect the position of the altar near the east wall. The material consists of large, red medieval bricks in cross courses and a few ashlar transferred from the east gable wall of the chancel. The chapel has a lead roof; the central post protrudes like a spire and is adorned by an east-facing face with a broad-brimmed lead hat (fig. 24). This feature is, for example, also found on several churches on Bornholm.

According to dendrochronological analyses, the roof structures above the chancel and nave mainly date to the 1430s, but in the case of the nave, the roof was supplemented and reconstructed 300 years later (figs. 30–31).

Furnishings. The Romanesque font with arcading and rood dating to around 1475/1500 (fig. 51) are the only medieval items that are preserved. An early (†)Communion table and the pulpit were both made in 1667–68 by the carver Jørgen

Rasmussen from Middelfart, along with some †pews. The first two are his only definitely documented, preserved works.

The altarpiece (fig. 34) was made on Funen in 1683 and it is proposed here that it should be re-attributed to Hans Nielsen Bang of Middelfart; it replaced an (†)altarpiece from c. 1575–1600, which has now been re-used as an epitaph. The altar and Communion sets were made by Jens Jensen Winge, Fredericia.

The 19th century pews were reconstructed in 1999 based upon a design by Ebbe Lehn Petersen. Fragments of an (†)altar painting (fig. 38) were re-used in the altarpiece during its reconstruction in 1889. The oldest bell was cast in 1876 by Meilstrup, Randers, and a chandelier was donated by the Basse family of Tårup in 1890.

During the last major renovation in 1999, a new Communion table and altar paintings were acquired by Arne L. Hansen, who at the same time decorated the pew ends and pulpit. The church was subjected to a major renovation in 1981, which involved the replacement of the organ, conversion of the pews and the re-hanging of the rood.⁴⁸

Sepulchral monuments. The sepulchral monuments of the church include a Romanesque gravestone (fig. 58), objects associated with addition of a †sepulchral chapel to the east of the chancel by Berete Rosenkrantz, especially the gravestone for Sidsel and Berete Rosenkrantz from 1557(?) (fig. 61), as well as later monuments associated with the later owner of the chapel, Ludvig Wilhelm von Bülow and his family (figs. 62–63). In the floor of the inside of the tower, a stone with text from 1657 has been laid over the remains of Jens Udsen. Here, there is also an interesting epitaph from 1702, which was made by converting the church's Renaissance altarpiece from c. 1575–1600 (fig. 57). In the churchyard there are two memorials to fallen soldiers in the Schleswig wars.